
PARASZTI ÉLETMÓD AZ 1980-AS ÉVEKBEN A LÉTÜNK 1988-AS TANULMÁNYPÁLYÁZATÁNAK PÁLYAMŰVEI*

Original scientific paper

Kalapis Zoltán

A VÁLTOZÓ ÉLETMÓDDAL KIVESZŐ SZOKÁSOKRÓL ÉS HIEDELMEKRŐL TÓBÁN

*Naptári ünnepek, jeles napok egy észak-bánáti faluban
a XX. század második felében***

Egy csaknem kétszáz éves, ma már lassan-lassan előregedő, elnéptelenedő észak-bánáti faluban, Tóbán vizsgáljuk, hogy mi maradt meg a naptári ünnepekhez meg az egyéb nevezetes időpontokhoz, továbbá az emberélet forduló-ihoz fűződő régi szokásrendből, az ősi hiedelemvilágból. Most már nem sok, akárcsak másutt. A kép azonban változik, ha ehhez hozzáadjuk még azt is, hogy itt minden mintha tovább élt volna, mint másutt. A hagyományos életmódnak, életvitelnek a XX. század második felében még mély gyökerei voltak, de sok tekintetben élő fa még ma is, a száraz ágak közt zöld hajtások sarjadnak, ha megjön annak az ideje.

Bizonyos értelemben szűz területen is járunk, mert ezt a települést a sorsüldözött, sokat vándorló Kálmány Lajos csak hírből ismerte, Bálint Sándor meg azt írja *A szegedi nemzet* című háromkötetes munkájában, hogy Tóba „népéletéről nincs adatunk”. A két tudós azonban hatalmas ismeretanyagot hagyott maga után „a lentség” más falvaiból, így aztán gyűjtőmunkájuk eredménye irányadó volt számunkra is, mivel Tóba úgyszintén a szegedi kirajzás részeként jött létre, néprajzilag a szegedi nagytájhoz tartozik. Így egy pillanatra sem voltunk támasz nélkül, módszerüket, sokoldalú érdeklődésük gyümölcseit mindenkor hasznosíthattuk.

Vizsgálódásunk tágabb köre hetven esztendőt ölel fel: 1918-tól 1988-ig. Ezt az időszakot úgy is körülhatárolhatnánk, hogy jóval a századforduló után kezdődik, s nem sokkal az ezredforduló előtt zárul. Akárhogy is húzzuk meg azonban a határokat, egy biztos: nyugtalan, ellentmondásos korszak volt. Egy világháború után nyílt meg, egy másik derékba törte. Régi birodalmak tűntek el, új országok születtek, forradalmak és ellenforradalmak, társadalmi rendszerek váltották egymást. Még a békésnek mondott korszakrészek is teli voltak görcsökkel, feszültséggel.

* A bírálóbizottság jegyzőkönyvét lásd a 836. oldalon.

** A pályázat első díjas pályaműve.

Az első világháború után kis közösségünkben nem sok változás történt. A tengeri csillag levágott karja nem pusztul el, hanem – a természet rendje szerint – tovább él, új tengeri csillaggá egészül ki. Ennek folytán itt az életfolyam nagyjából olyan maradt, mint amilyen volt: lassú folyású, egyhangú, már-már mozdulatlan. Ez persze korábban is, most is látszat volt, mert a víz tükre alatt sebes áramlások keringtek, örvények kavargtak, néhol a part is szakadt...

Nagyobb megrázkódtatás főleg akkor érte az embereket, amikor kimozdultak a faluból és azt tapasztalták, hogy nyelvükkel nem sokra mennek. Dadogásukat legtöbbször gúny tárgyává tették, bár a kisebbrendűség, a másodrangúság érzékeltetésének más eszközei is forgalomban voltak. Ilyenkor riadtan húzódtak vissza a biztonságot nyújtó környezetükbe, s ha nem volt muszáj, ki sem tették lábukat a faluból, strucc módjára bedugták fejüket a homokba. Idővel persze a gyerekek megtanulták a cirill betűket, a legények pedig a káplároktól vettek nyelvleckéket. A falu belső rendjét azonban alig érték más külhatások. Az életvitelt a hagyományok, a szokások szabályozták, ezek mintegy burokként szigetelték el a falut, olykor azt a hatást keltve, hogy alig változott valami, minden megy a régiben.

A második világháború után bekövetkező változások pont ezt a látszat-burkolatot törték diribdarabokra. A földreform, a termelés gépesítése és vegyszeresítése, a lélekölő, a látástól vakulásig tartó munka megszűnése, a migráció és a foglalkozásváltás lehetősége, a közlekedésbe való bekapcsolódás (sokan az 1963-ban elkészült kövesutat tekintik mérföldkönek) és a tájékoztatási eszközök gyors térhódítása sarkaiból forgatta ki a falut. Ettől kezdve a XIX. század óta lassan kopó, töredező, de XX. század közepéig még viszonylag ép hagyományos élet- és szokásrend hirtelen felborult, átalakult, vagy éppen kiveszett, emlékké vált. Ez a magyarázata annak, hogy figyelmünket a jelzett időszak második felére, az utóbbi 30–35 évre összpontosítottuk. Nem annyira a régmúlt fölé hajoltunk tehát, nemcsak ennek kövületeit próbáltuk kibányászni – ezekre csak hivatkozunk, ha nélkülözhetetlennek tartjuk –, hanem a ma is élő hagyományokat leltároztuk, meg azokat, amelyeknek kihalását a közelmúltban még „tetten lehetett érní”, évhez vagy esetleg hónaphoz, naphoz is kötni lehetett.

Az egy évtizede tartó vizsgálódásunk eredményeit egyetlen naptári év „rámájába” helyeztük. A jeles napokat, az átmeneti rítusokat azonban mégse Újévtől Szilveszterig tekintjük át, hanem a népelet rendjéhez igazodva, téltől télíg, karácsonytól karácsonyig, azaz „a szép csönd” meghitt napjaitól vesszük számba: Adventtől adventig.

A téli ünnepkör kezdete

A hagyományos téli ünnepkör már évszázadok óta András-nappal kezdődik, ettől a naptól számítják a négyhetes adventi időszakot. Addigra kész lett minden mezei munka, lezárult még egy termelési ciklus is. Erre a pontot a disznóvágással tették, ezzel befejeződött az alapvető emberi szükségletek évi kielégítésének hosszadalmas folyamata. Ezután már csakugyan jöhetett az ünnep-

lés, így is mondhatnánk: a dologtalanság ideje. Vizsgálódásunk keretét ezért, egészen feltételesen, úgy is meghatározhatjuk, mint válaszkérés arra a kérdésre, hogy mit is csinálnak az emberek akkor, amikor nincsenek munkában.

Akik ismerik a paraszti munka jellegét, tudják, hogy ilyen állapot talán nincs is. Évszázados berögződöttség az is, hogy mielőtt bármit is tesznek, előbb el kell hogy lássák magukat, családjukat, biztosítaniuk kell létüket. „Előbb a has, aztán a községháza” – ezt a szállóigévé vált mondást egy helybeli ejtette ki, amikor a kisbíró éppen evés közben zavarta meg a hivatalos hívással. A fontossági sorrendet megkülönböztető szemléletet tükrözi még népünknek az a félig tréfásan, félig komolyan megfogalmazott véleménye is, mely szerint csak három igazi szent van: Disznóölő Szent András (november 30.), Búzavágó Szent János (június 24.) és Borszűrő Szent Mihály (szeptember 29.).

A disznóölés már valamilyen átmenet a munka és ünnep között. Tóban még ma is sok vágás van András-naptól Tamás-napig (december 21.), de korántsem korlátozódik erre az időszakra olyan nagy mértékben, mint hajdanában. Nem ritkaság a kora őszi, a késő tavaszi, de még a nyári vágás sem, s elvesztette az egész évi szükséglet kielégítésének jellegét is. Ez az igény, nem számítva a füstöléssel szárított élelmiszereket, két-három hónapra zsugorodott, az időpontot pedig jórészt az szabja meg, hogy mikor ürül ki a mélyhűtő.

A vágás hagyományos módon történik, itt ugyanis nem terjedt el a forrázással, kopasztással, állványra akasztással járó „németes” vágás. A szörtelenítést a házi készítésű, gázpalackra szerelhető „lángszórával” végzik s csak a végén következik a villával való pörzsölés, mert a szalma füstjétől „ízesebb lesz a szalonna, a hurkába kerülő bőr”. Az így elkészített állat aztán a dohánypajtáról leemelt ajtó lapjára kerül, ahol orjára bontják, majd a darabokat a nyári konyha asztalára viszik, ahol a háziak ízlésétől függően dolgozzák fel, ehhez igazodik a házhoz hívtott böllér is. Erről csak annyit, hogy itt a kolbászt főleg erdélyi módra, paprika nélkül készítik, s hajtónyéllel ellátott, fogazott acélrúdon mozgó töltőgéppel töltik béibe.

Valamikor, amikor több sertést is vágtak egyszerre, egész napos munka volt a vágás – az előkészületekkel több napos is –, a disznótor pedig beillett egy kisebbfajta lakodalomnak. Ma fél napnál tovább nemigen tart, az esti tor is elmarad. Másnap esetleg egy kis kóstoló jut annak, akinek jár, egyébként mindent elnyel a gyorsfagyasztó láda telhetetlen gyomra. Talán ezzel a lerövidült idővel, meg a gyerekek iskolai elfoglaltságával is magyarázható, hogy az ilyenkor szokásos kántálás kiveszett, de ott, ahol este a gazdagon terített asztal mellé ült a család, a szomszédság, még 1988-ban is itt-ott megjelentek a kutyának, farkasnak álcázott alakoskodók és megdézsmálták a kolbászt, a hurkát, a jelenlévők nagy derűlt ségére.

Amikor a gazda disznóvágáskor elmondhatta, hogy a padlás és a pince után most már a kamra is megtelt, akkor a torok derűje egy ideig mintha állandósult volna – ott persze, ahol családi perpatvarok és egyéb bajok nem borították fel a belső békét –, s ez a megelégedettség bearanyozta a közelgő adventi napokat is. Ezeknek emelkedett hangulatát a decemberre eső napforduló hosszú éjszakái, de különösen a vastag hótakaróra kitaratóan omló nagy pelyhek adták.

A biztonságérzet fontos része még a meleg szoba is. Ennek alapját a két há-

ború között, de még egy ideig utána is, az egész éven át gondosan gyűjtögetett, az udvaron katonás rendben sorakozó, kazlakba, kúpokba rakott tűzrevaló adta meg. Aki a kerítésen bepillantott, ezeknek állásából, meg hát abból is, hogy mondjuk a szalmakötéllal átkötött gallykévében egyforma hosszúságúra vannak-e darabolva az ághulladékok, megállapíthatta, hogy kivel is lenne dolga, ha éppen betérne.

A fátlan síkságon a szalma, a kukoricaszár volt a legfőbb fűtőanyag. A banyakemence azonban elnyelt minden mást is: a szárízéket, a ricinusszárat, a tányerica^o bugáját, kóróját és tuskóját, a gally- és venyige kévét. Ennek az utóbbinak parazsa valamikor a bűbájosság eszköze is volt. A konyha tűzhelyén főleg kukoricacsutkával fűtöttek, amelyet ugyancsak az udvaron tároltak kazalszerűen, lefelé szűkítve, letört végeit kifelé fordítva. A kukoricacsuma bojtos gyökere is kifelé állt a sünszerű boglyából, azzal, hogy a szár törészetét még a gyűjtés idején, egymáshoz verve, megtisztították a földtől. A kivágott eper-, akác- és szilfák a kotárkához támasztva, glédában álltak, de ezeket épületanyagként, kerítésoszlopnak, szerszámfának tartogatták, a tűzhelybe csak összevágott tuskóik kerülnek. A kotla^o alá leginkább a négyzet alakú formákba taposott, napon szárított ganékockákat rakták, a tőzeget.

A második világháború után a banyakemencék nagy részét felváltotta a szenes- és olajkályha, néhol a villany- és gőzfűtés is, a konyhába pedig az épített tűzhelyek helyébe zománcozott smederevői sparhertek, gorenjei takaréktűzhelyek kerültek.

A gondtalan ünnepeket tehát sok gond előzte meg: egykor a hulladék begyűjtésével járó vesződés, napjainkban pedig a drága bolti tüzelő bekészítése. A mostani nehéz idők arra kényszerítik az embereket, hogy újra a mezőgazdasági hulladékok felé forduljanak, amelyeknek gazdaságos felhasználását mindaddig nem sikerült megoldani.

Vizsgálódásunk szempontjából ez talán nem lényeges, az egyik, meg a másik tüzelési móddal is alkalmas légkört lehet teremteni a téli napokra, az ünnepekre, a szellemi szükségletek kielégítésére.

Mikulástól karácsonyig

Az adventi időszak első jeles napja a Mikulás, amely azonban nem „parancsolt” ünnep, s nincs is mélyebb népi gyökérzete. Ma már a kifordított subába, illetve inkább az ugyancsak visszajára fordított báránybőr bekecsbe vagy a műbáránybélésű viharokabáta beöltözött alakoskodók sem riogatják a gyerekeket virgáccsal, láncos bottal a kezükben, számon kérve tőlük viselt dolgaikat. Az ablakokba vagy a küszöbre kihelyezett cipő szokása is kiveszőben van, talán azért is, mert a gyerekek az ilyenkor szokásos ajándékokat évközben sokszor hétköznapi módon is megkapják, némelyiknek meg szinte minden héten Mikulása

* napraforgó

** nagy bádóg főzőüst

van. A felszabadulás után ezt a képzeletbeli alakot, főleg az iskolai ünnepeken, a szelídebb kiadású, orosz eredetű Téliapó helyettesíti.

Valamivel nagyobb hagyománya volt a Luca-napnak (december 13.), amelynek szokásrendje az egész Bánátban, s azon túl is általánosnak mondható. Ezen a napon kezdték el faragni a legények a Luca széket. Egészen karácsonyig, minden nap dolgoztak rajta egy keveset. A boszorkány felismerésének ezt a bűvös eszközt a második világháború első egy-két évében még csinálták.

A két háború közötti időszak vége felé még általános volt a Luca-naphoz fűződő szerelmi jóslások betartása. A serdülő lányok Luca napján 13 cédulára 13 férfinévvel írtak tetszés szerint, ezeket összesodorták és a zsebkendő szélébe kötötték, napközben féltve őrizték, éjjel a párna alá tették. Minden reggel egy cédulát széttéptek, az utolsót karácsony napján felbontották, ekkor megtudták, milyen nevű férjük lesz.

A naphoz sokfajta hiedelem fűződött, így Luca estéjén nem volt tanácsos kimenni a házból, mert tartani lehetett attól, hogy a boszorkány „megnyomja” őket. A félelmeket és a rossz sejtelmeket a Luca alakoskodók csak növelték, ezek személyének feltárása azonban legalább olyan izgalmas feladat volt, mint a Mikulás személyének kifürkészése. Igen sok tilalom, jóslás és előírás azonban egyszerűen kútba esett az életmód, a termelési rend megváltozása folytán. Így például a háziasszonynak a régi hiedelem szerint sokat kellett ülnie ezen a napon, hogy a kotlós is jó ülős legyen, de ezt nem tehetette a kemence padkáján, mert ekkor a tyúk nem ül majd rendesen a tojáson. Nem tartozik a Luca-napi hiedelmek közé, de itt említjük meg, hogy annak idején, amikor a tyúkot ráültették a fészekre, ezt mondák: „Úgy ülj, mint a föld, úgy kötes, mint a fűrj!” s háromszor megsimogatták. Ha valakinek a kotlója mégis rosszul ült, valahonnan ócska szöveget lopott, ezt tette fészkébe, ezzel „odaszegezte”. Többé ezek a hiedelmek már jó ideje tárgytalanná váltak: évek óta házilag készített inkubátorban keltenek, a kotlós tyúk kiesett a termelésből. Azok a hiedelmek azonban, amelyek nem kapnak ilyen halálos csapást, szívósan tovább élnek. Így például, ha a tyúk aprót tojik, akkor azt a mai napig átdobják a tetőn, hogy veszedelem ne érje a házat. Az a jobbik eset, ha nagy a porta, ha a kiskertbe esik, s nem a szomszéd fejére.

Különféle tabumondák intették az asszonyokat, hogy Luca napján nem szabad mosni, kenyeret sütni. Ezek is elévültek, elhaltak. Még a mosás esetében megtörténhet, hogy a háziasszony aznap nem nyomja meg az automata gombját, de a kenyérsütés körüli tilalmak végképp nem érvényesek, mert a kenyérsütés is a múlté. A lakosság már évek óta a házikenyér helyett a bolti vagy a pékkenyeret fogyasztja, bár a foszlós bélű, magasra kelt kenyér ízét még sokan érzik szájukban. Ebben az esetben is jól megfigyelhető, hogy az életmód változása mennyire szelektálja a szokásokat. Nincs értelme az olyan tilalmaknak, hogy kedden és pénteken nem jó kenyeret sütni vagy a búzavágás napján, a havi baj idején, meg annak sem, hogy a kenyérsütés napján nem tanácsos palántázni. Elveszítették létjogosultságukat, mint ahogy a kenyérsütés eszközei is – a dagasztótéknő, a kecskeláb, a szakajtó, a sütőlapát, a szénvonó – kimentek a használatból. A kenyérmosdató vizet sem adhatják azoknak a gyerekeknek, akik nehezen kezdenek beszélni. Néhány kenyérrrel kapcsolatos szokás, hie-

delem azonban még él. Így a kenyeret szegés előtt kereszttel jelölik meg, s úgy tartják, hogy az új házba egész kenyérrel kell beköltözni, hogy semmiben se érezzenek hiányt. Él még az a magyarázat is, mely szerint az, aki álmában kenyeret süt, halálesetre számíthat a családban.

December 13-án a nagymamák még megsütik a sok zsírral összegyúrt luca-pogácsát. Némelyikbe pénz kerül, aki megtalálja, annak szerencséje lesz. A nagymama rendszerint úgy irányítja az ügyet, hogy a „véletlen” a legkisebb unokának kedvezzen.

Vidéki betlehemesek, helyi kóringyálók

Az adventi időszak központi ünnepét, a karácsonyt megelőző napok a különféle előkészületek jegyében telnek: takarítással, sütéssel-főzéssel, az ajándékok készítésével, beszerzésével. Egy nap kell ahhoz is, hogy a kikindai vagy a zrenjanini – a két háború között a petrovgradi, a megszállás idején a becskereki – piacról hazakerüljön a fenyőfa, már azokhoz persze, akik ezt megengedheték maguknak. A két háború között erre nem jutott mindenkinek, volt aki a szomszédban kidobott fenyőgallyakból csinált gyermekeinek karácsonyfát – ezeket egy vastagabb eperfaágba fűrt lyukakba erősítette –, s erre került aztán a cifrára színezett, cérnaszálon függő gurábli, az aranydió, amelyet a keretfestéssel vontak be, meg az angyalhaj.

Ugyancsak a két háború között karácsony hetében megjelentek a vidéki betlehemesek, főleg a töröktopolyaiak és a tordaiak. A faluban ennek az adventi játéknak egy egyszerűbb változata volt szokásban: a kántálás, amit még kóringyálásnak, angyali vigasságnak is neveztek. Bálint Sándor Szegedi szótárában erről egy helyütt azt írja, hogy ez „a szokás különben a múlté”, egy másik helyen pedig, hogy „már csak hírében él”. Itt, Tóbán azonban még 1988 karácsony estéjén is bekopogtattak a kivilágított ablakokon a kántáló gyerekek, és megkérdezték a bentieket: Meghallgatják-e az angyali vigasságot? Néhol fagyos csönd fogadta őket, az ajtó is zárva volt – ez lehetett az elutasítás jele, de kifejezhetette azt a hiedelmet is, hogy ilyen időpontban már nem látják szívesen a látogatót, mert elviszi a szerencsét –, a legtöbb helyen azonban igenlő volt a válasz, mire felhangzott a kissé kopottas karácsonyi ének:

A karácsony éjszakáján,
Jézus születése napján,
Mikor a hold föl fog jönni,
Betlehembe fogunk menni.

A kis Jézus arany alma,
Boldogságos Szűz az anyja,
Két lábával ringálgatja,
Két karjával ápolgatja.

Hát te juhász, mit szundikálsz?
Fényes a hold, nem kell lámpás.
Verjed, verjed a citurád,
Zeng Jézusnak egy szép nótát!

Jézus ágyán nincsen paplan,
Jaj, de fázik az ártatlan,
Adakozzunk a számára,
Vegyünk paplant az ágyára.

Ráadásul még egy tréfás versezetet is elénekelték a tücsök és a légy házasságáról. A bér néhány alma meg dió volt, a legtöbbször azonban pénz, ami alighanem a legfőbb mozgatója lehetett ezeknek az alkalmi „hagyományörző” csoportoknak.

Meghitt hangulat, telt asztalok

A karácsony a család ünnepe. Amióta nem hivatalos jellegű – a városban olyan munkanap ez, mint a többi –, még inkább a négy fal közé szorult, bár mostanában a mesterséges korlátok egyre jobban repedeznek, az ünnepről a nyilvánosság előtt is szó esik, mind több a külső jele az utcákon, az áruházakban. A toronyházakban sem suba alatt ünneplik, nem úgy tekintenek rá, hogy ezt ugyan senki sem tiltja, de azért nem is kell vele hivalkodni. Felszabadultban várják, némelyik lakó egy-egy marék, faluról hozott szalmával is kedveskedik a szomszédnak.

Falun, így Tóbán is, a karácsony megünneplésének rendje mindvégig változatlan maradt. Többé-kevésbé, tegyük hozzá, mert a hagyományok ezen a téren is töredeznék. A szőnyeges, fotelos, a tévénézésre berendezett falusi szobákba már nem szívesen viszik be a köteg szalmát vagy szénát az asztal alá, bár szép számban akadtak olyanok is, akiket „a luxus” nem zavart, s az úr 1988. évében fóliát, lepedőt helyeztek el a négy lábú bútordarab alá, erre tették rá a szénát vagy a szalmát, a felöntőbe pedig búzát, zabot vagy kukoricát, néhány almát, 8–10 diót. A lószerszám, az istrángkötél már elmaradt, mert a lótartás is a múlté, csak elvétve foglalkozik vele néhány háztartás. Ez a jelképes „karácsonyi jászol”, „a Jézuska ágya” ott maradt a szobában egészen az év végéig, majd az almát megették a családtagok, a diót a gyerekek, hogy egész évben egészségesek legyenek (a házi szarkákat tilalom fékezte, mely szerint a tolvaj testen annyi gilva* keletkezik, amennyi diót elcsent), a szemes gabonát a jószág elé vetették, hogy ne érje őket baj, a karácsonyi szemetet, amit hétközben a szalma alá söpörtek, a gyümölcsösben szórták szét, hogy bő termés legyen. Ez az utóbbi a fiatalok dolga volt, amit ők szívesen is vállaltak, mert lent a kertben a kutyaugatás irányából megtudhatták, hogy a falu melyik részéből remélhetnek hitestársat. Ha néma

* kelés

csönd fogadta őket, akkor az annak a jele volt, hogy még egy évig nem mennek férjhez, illetve nem nősülnek meg.

Úgy tették tehát, mint eleik a múlt század végén, meg még előbb is, amikor sem állandó orvos, sem állandó állatorvos nem volt, s a gyümölcsösöket sem védte az a sok vegyszer. A hagyományok nemcsak kopnak, hanem olykor szívsósan állják a modern élet kihívásait, ott pedig, ahová késve érkeznek vagy félénken kopogtatnak, mintha annyi erő működné mellettük is, mint amennyi ellenük.

Az étkező asztalok alatt tehát eléggé változó képet mutatott a gyakorlat, a lapján azonban annál nagyobb volt az egyöntetűség. Az ilyenkor szokásos étkezési rend itt sem tér el az általánostól. Karácsony böjtjén, délben vagy este, ezen a helyen is elmaradhatatlan a vajjal, olajjal, újabban margarinnal rántott zöldséges bableves, a mákos tészta vagy a mákos guba, a méz, a dió, a fokhagyma (a torokfájás ellen, általában az egészségért), az almás fahéjas szilvakompót. Ha ritkábban is, de még most is az asztalra kerül a lucabúza, a kancsóban vagy valamilyen más edényben a piros alma, amelyről iszik a család, egy bizonyos idő után pedig annyi darabra vágják, ahány családtag van, s elfogyasztják a jó egészség reményében. Korábban a kútba dobták, de az egészséges vizű artézi kutak megjelenésével a karácsonyi alma alkalmazásának ez a módja megritkult, a vezetéki víz elterjedésével pedig még inkább leszűkül, mert sok gémes- és kerekes kutat lebetonoztak.

Másnap, karácsony napján, a szokottnál jóval nagyobb a választék, az asztal csak úgy roskadozik a sok szárnyastól, vadhústól, disznópecsenyétől, az ízes salátáktól, a jófajta boroktól, a tortáktól, az aprósüteményekkel megpúpozott tányéroktól. „Egyenek az angyalok is” – mondják az öregek, s néhány falatot tesznek az asztalra.

Nem egy adatközlőm nosztalgiával emlegette a régi éjféli misék fényeit: az éjfélig égő petróleumlámpák világát, a különféle nevű istálló- és kocsilámpák, úgymint a viharlámpák, a bakterlámpák, a fakeretű, beüvegezett gyertyalámpák meg a zseblámpák imbolgó csillogását, amelyek szinte egyidőben, jánosbogárcák sokaságaként tűntek fel a sötét éjszakában, s mentek a harangszó irányába.

Az éjféli misére hívogató harangkongás 1988-ban is megszólalt. Miért kell ezt külön megemlíteni? Azért, mert Tóbán egyébként némák a harangok. Vasárnap szólalnak meg, ekkor is gyakran a plébános húzza, úgyhogy itt szó szerint kell érteni azt a szólást, hogy „szegény az eklézsia, maga harangozik a pap”. A falunak már csaknem negyed százada nincs harangozója, vagyis amióta az Aranyos házaspár, Cicel és Pál elment Szabadkára. Azok, akik helyükbe léptek, már azért sem maradtak sokáig, mert az utcán rájuk kérdeztek az emberek: bim-bam, hová mész? Ha valaki meghal, kellő díjazás ellenében, a templommal szemben lakó Korom Marci húzza meg a lélekharangot. Néhányszor megpróbálkoztak a villamosítással, de a kezdeményezés mindig zátonyra futott: mire önkéntes adományokból összegyűjtött volna a pénz, a mester már kétszeres árat kért, azt is márkában. Így aztán Tóbán örökös nagyheti gyász van: hétköznap nem harangoznak, nincs még déli harangszó sem.

Névnepozás, falujárás, bálozás

A karácsony utáni napokra esett két jeles családi ünnep, az István-nap (dec. 26.) és a János-nap (dec. 27.), amelyek még a hatvanas években is zajos ünnepek voltak, nagy eszem-iszommal jártak. Ez a két keresztnév volt ugyanis a legelterjedtebb a faluban a József, Pál, András, Ferenc mellett, úgyhogy sok házban névnepoztak. A vadászok sortüzet adtak le István és János nevű kartársaik háza előtt, a rezesek pedig zenés köszöntővel üdvözölték őket. Mostanában csendesebbek ezek a napok is, egyrészt a nevek viselői öregedtek meg, másrészt pedig alig van utánpótlás: az újszülöttek a hagyományos nevek helyett leginkább tévéből megismert divatneveket kapnak, az utóbbi 15 évben Istvánra és Józsefre egy-egy csecsemőt kereszteltek, Jánosra, Andrásra, Pálra, Ferencre egyet sem. Ez a helyzet a női nevekkel is, a Rozival, Pirossal, Annával, Marissal. Az újakat az anyakönyvvezető diktálja: Dániel, Edvin, Krisztián, Arnold, Kornél, Alex, illetve Renáta, Klaudia, Anita, Brigitta, Natasa, Elizabetha. Az egyik nagypapa sehogyan sem tudta megjegyezni unokájának nevét, felírta hát egy papírlapra, ha megkérdezték tőle, sűrű szentségelés közben elővette a felsőzsebből és olvasta: Tímea. Tóbán egyébként nincs keresztetlen gyerek, titokban még azokat a városba szakadt unokákat is keresztvíz alá tartották, akiknek szülei az ötvenes években, az idők szavára hallgatva, szakítani kívántak ezzel az évezredes szokással.

Az aprószentek napja (dec. 28.) még a karácsonyi ünnepekörhöz tartozik, ilyenkor megvesszőztették a gyerekeket, emlékeztetve őket a Heródes által lemészároltatott kisdedekre. Néprajzi lexikonunk szerint ez a szokás „meglehető eleveléssel élt még a századunk elején is”, itt viszont még a negyvenes években is házról házra jártak odericsolni a nagyobb iskolások, s suhogó vesszővel, olykor virgáccsal is jelképesen megverték a kisebbeket. Közben ezt a kérdést tették fel: oderics-gáborics, hányan vannak az aprószentek? Ha a válasz az volt, hogy „száznegyvennégyezren, vagy még ennél is többen”, akkor a verés abbamaradt.

Ezen a napon még átküldték a szomszédba a gyanútlan gyerekeket mustármagért, ami csak afféle jeladás volt a vesszőztetésre. Ha a gyerek szorult helyzetbe került, a házbeliek, rendszerint a nők súgták meg a helyes feleletet.

Az újévi köszöntés családi, baráti körre korlátozódik, csak némelyik gyerek jár még napjainkban is házról házra, némi aprópénz reményében, s egészséget, békességet, szerencsét kíván.

A következő „házasági” alkalom valamikor a háromkirályok napja (jan. 6.) volt. Ördög István emlékezete szerint 1935-ben volt az utolsó háromkirályjárás. Azon a napon kimaradt az iskolából és két társával, Szabó Józseffel és Zsizsik Jánossal végigjárták a falut. Előzőleg néhány napig nagy izgalommal készülődtek Szabóéknál a „fellépésre”. A ház asszonya, Szabó Panna tanította be az éneket, fércelgette hosszú fehér ingüket, s ott ragaszgatták stelázsipapírból a hengeres és csúcsos süvegeket, ki is cifrázták mindegyiket, egy ismerős bognár műhelyében pedig elkészítették a csillagot, s ellátták gyertyatartóval, meg egy kiugratható szerkezettel, a harmonikajárású faráccsal, amellyel majd érzékeltetni fogják a három király előtt utat mutató csillag járását.

Sok házban megfordultak ekkor, még a tanyákra is kimentek. Egyenként vonultak be a földes szobákba, ugyanúgy távoztak, közben pedig áhítattal énekeltek, s kinyomták az ollósrácsra szerelt, gyertyával megvilágított hatágú csillagot, a gyerekek és a felnőttek nem kis öröme. Kaptak is egy-két dinárt, amit a zsebbe sülyesztettek, a hurkát, szalonnát, varslit és egyebet pedig zsákba tették. Ördög István emlékezetéből még kipattan az akkor előadott ének első strófájának töredéke:

Három királyok napját,
Örömünk egy istápját,
Dicsérjük énekkel,
Vigadozó versekkel...

A téli népszokásokhoz tartozott a későbbi Balázs-járás (febr. 3.) és a Gergely-járás (márc. 12.), de ezeknek még az emléke sem maradt fenn.

A háromkirályok napjára esett a vízkereszt (jan. 6.), a házszentelés napja, a koledálás, s ez egyúttal már a farsang időszakának a kezdetét is jelezte – a bálak, a maskarák, a vigadozások idejét.

A táncalkalmak a két háború között a legfontosabb közösségi szórakozások voltak. Ma már alig van jelentőségük a falu életében. A falu fiataljai, részben azért is, mert kevesen vannak, alig tudnak összehozni évente egy-két táncos találkozózt, főleg a szomszédos falvakba járnak szórakozni, az ottani diszkókba.

A felszabadulás után honosodott meg a „borac-bál”. * Minden évben január elején tartották, így emlékezve arra, hogy 1945. január 2-án három tóbai legény – Varga István, Kazán László és Rotsing György – önkéntesen bevonult a Petőfi brigádba, még öt társukkal együtt, akik ugyan tanyabeliek voltak, de felelőségük révén a faluhoz kötődtek. Erre az alkalomra hazajöttek azok is, akik időközben Szabadkára és Zrenjaninba költöztek el. 1988-ban még megtartották, de 1989-ben már ez is elmaradt.

Ugyancsak új keletű kezdeményezés az „öregapám-bál”, mostanában kezd gyökeret ereszteni. A helyi nőszövetség hozta létre, alkalmazkodva ahhoz a körülményhez, hogy a falu lakosságát idősebb emberek alkotják. A műsor, a bál jellege is ehhez a tényhez igazodik, csendes vigadozással telik-múlik.

All a bál

A két háború között, de még a felszabadulás után is sokáig, rendszeres volt a szombati vagy a vasárnapi tánc. A régi Jugoszlávia idején két helyen tartották: a módosabbja a Nagy utcai Tóth-féle kocsmában gyülekezett, a szegényebbje pedig a Kis utcai Berger-féle csapszékben. Az előbbiben főleg valcereztek, az utóbbiban főként csárdásoztak: a kétlépéset, a rezgőst, a lassút, a frissest, a röszketőst, a mártogatóst, a lippenőset és a toppantósat járták. A két tánchely közönsége gyakran keveredett, barátságok jöttek létre, szerelmek szövődtek,

* harcos-bál

de azért a húszas években a kirobbanó ellentétek nemegyszer torkolltak bicskázásba. A legényeknél akkoriban sokfajta zsebkés lapult, úgymint bugylibicska, görbe kertészka, szegedi és bácskai bicska, svédkés, náderos bicska, némelyik oldalán pedig az első világháborúból fennmaradt szurony függött, a „bajnét”. Néhány csendőri beavatkozás azonban csakhamar lehűtötte a forróvérűeket. A lányok e kényszerű „általános leszerelés” előtt is, utána is főleg a cicomázással voltak elfoglalva. Az arcukat piros krepp-papírral pirosították, hajukat a petróleum lámpa üvegében hevített hajsütővel kikolmizálták, „kacsatollat”, huncutkát göndörítettek, s így kacérkodtak – helyi nyelvhasználat szerint kacsálódtak – a legényekkel. Volt, aki ezt a közeledést lóhátról vette, de az sem nagyon mutatta ki érzelmeit, akit nem hagyott hidegen, ez nem volt illő, esetleg csak abban nyilvánult meg, hogy a legény, ha újra megszólalt a zene, mindig ugyanannak a leánynak kiabált át a terem egyik oldaláról a másikra: Piros (vagy Etel, Maris, Annus), gyere táncolni! Nemegyszer a legények mulyáskodtak, ekkor némelyik bátrabb leány vette kézbe a kezdeményezést. Ha sikerült, minden rendben volt, ha az ismételt kísérlet után sem vált be, akkor el kellett viselni az epés megjegyzést: Ne szaladj az olyan kocsi után, amelyik nem vesz fel. Az egyik igénytelen külsejű lányka gyakran álldogált tánc közben a fal mellett, árulta a petrezselymet. Még ma is, ha valaki tétlenül áll, ezt mondják a faluban: „Megállt, mint Panna lánykorában.”

A bálak rendszerint „bilétások” voltak, elnevezésük pedig jellegüket árulta el. Így volt almabál, borbál, aratóbál, szüretbál, batyubál, jelmezesbál, legénybál, regrutabál, párosbál, asszonybál, emberbál, vadászbál, tűzoltóbál, cigánybál, Annabál, Katalinbál, de még dugottbál is, ha nem jelentették a hatóságnál, meg papucs bál, amelyen a főnyeremény egy pár piros virággal díszített bársonypapucs volt. A gyerekbálokat magánházaknál tarották, Ságiéknál, a félkegyelmű Bolond Mártonkánál, akik 50, illetve 25 paras belépődíjat szedtek.

A talpalávalót a helyi naturalisták szolgáltatták, a citerások, trombitások, pikulások. Régen Citerás Gyura bácsi, Cimbalmos Pistike és Kalász János volt a legismertebb zenész. Ördög Istvánnak csaknem fél évszázadig, 1937-től 1986-ig volt rezesbandája, ő maga katonai kürtös is volt. Mintegy 1000 lakodalomban muzsikált Észak- és Közép-Bánát tájain, a bálakat és egyéb alkalmakat nem is számolta. Korunk zenéjét a Jupi-együttes ápolta 1978–1986 között. Most már senki sem zenészkedik Tóbán, hacsak a gyorsan egyesülő és a még gyorsabban széthulló gitárosokat nem számítjuk közéjük.

A táncos találkozások a farsang idején egyre gyakoribbá, egyre hangosabbá váltak. A felsorolt bálak többsége is valójában farsangi multság volt. Ezekből úgyszólván senki sem maradhatott ki, még az is, akinek csak 5–6 tyúkjá volt, egyet eladott, hogy ott lehessen. A legények duhajkodása a farsangutolján érte el a tetőfokot: farsangvasárnapjától húshagyókeddig. A muzsikálás minden nap délután egykor kezdődött, s eltartott éjfél utánig, az utolsó napon pedig tizenegyig, amikor a megszólaló harangok „szétharangozták a bálát”. A lányok gyorsan hazamentek, a legények viszont tovább mulatoztak, a hajnali órákban fehér lepellel leterítették a nagybögöt, s tetetett zokogással, lármás fájdalommal búcsúztak a hangszertől, a zenés-táncos napoktól. Ez a bögötemetés zárta a vidám farsangolást.

Másnap, hamvazó- vagy szárazszerdán, a húsvéti nagyböjt első napján, egyel-mással még megtoldták a farsangot. A legények viselt vagy éppen rongyos ruhát vettek magukra, azaz maskarába öltöztek, bekormozták az arcukat, kezüket, felszerelték magukat görbebottal, seprővel, esernyővel, nyakukba madzagon függő, lyukas fazekakat, serpenyőket akasztottak, s ezeken csinnadrattáztak; akiknek szabad volt a keze, egy edényben hamut, a későbbiekben fekete festéket vittek, s ezeket „hamvazták” a falu apraját, nagyját. Az emberek kiálltak az utcára, itallal kínálták a felvonulókat. Jaj volt annak, aki ellenkezett vagy elbújt, mert ekkor neki a kormos lének a többszöröse jutott.

Ez volt a tőkehúzás ideje is: néhányan, a hamvazók menete végén, egy láncra szögezett fatuskót vonszoltak maguk után, mintegy utánozva a termékenységarázsló ekehúzást. Azoknak a katonaviselt legényeknek volt ez a „büntetése”, akik még nem nőültek meg, s farsang idején sem találtak párt maguknak. Az a ház előtt, ahol az akkori fogalmak szerint pártában maradt leány lakott, külön is „megtáncoltatták” a farönköt. Ismét Bálint Sándorra hivatkozunk, aki egy helyütt azt írta, hogy ez a legénymulatság „a század elején enyészett el”. Többan a negyvenes évek elején még élt, a háború vihara sodorta el. A szomszédos Tordán, Tóth Ferenc gyűjtése szerint, még 1978-ban is volt példa a tuskóhúzásra.

A régi világban a hamvazószerdától húsvétvasárnapjáig terjedő, negyven napos nagyböjti időben szó sem lehetett bálakról, zenés rendezvényekről. A fiatalság azonban, amikor csak tehetette, a temető előtt, a Gyötrőd-sarkon vagy más alkalmas helyen gyülekezett, s együtt szórakozott. Olykor negyvenen, ötvenen is összefutottak, és az esti harangszóig zajongtak, fülsiketítő lármával társasjátékokat játszottak: métáztak, „csülköztek”, biccezték.*** Ha az eső bezavarta őket, akkor a szobában malmoztak, kukoricával, babbal siccezték, csömbézték.**** Az utóbbi közben énekeltek: „Erre csörög a dió, erre meg a mogyoró...”

Néma farsang, avagy egy falu a tévé mellett

Vajon maradt-e valami a közösségi szórakozási alkalmakból? Úgyszólván semmi, s ez a kép akkor sem változik, ha a határeseteket is számbavesszük.

Télen, még a farsang idején is, néma csend fedi a falut. A bálak, mint már volt róla szó, elmaradtak, az egyedüli találkozóhely a kocsmá. Az ifjúsági otthon üresen kong, az albán cukrász is zárva tart ezekben a hónapokban. A tekepálya valóságos jégverem, itt majd csak a melegebb napokon verődnek össze az emberek egy-két zsinórpartúra. Olvasókör ebben a faluban sohasem volt, a könyvtár pedig 1984 óta lakat alatt van. A könyveket Hangya Balázs könyvtá-

* métáztak – ütőfával labdát röptettek

** Csülköztek – társasjáték, amelyben a résztvevőknek botdobással kell a középre állított kis fadarabot, a csülköt feldönteni, s utána úgy felkapni az elhajított botot, hogy a középen álló játékos el ne foghassa őket

*** biccezték – dőléztak, bigézték

**** csömbézték – szembe-kötődést játszottak

ros halála után átvitték az iskolába, de ott is zárva tartják, egy poros sarokba kerültek. A faluban Stál Andrásnak van egy kisebbszerű, időnként újuló magánkönyvtára, ő szokott kölcsönözni olvasnivalót azoknak, akikről feltételezi, hogy visszaadják.

A szövetkezeti otthonban, ebben a dísztelen hodályban, olykor-olykor műkedvelők lépnek fel, hírlapírók tartanak élőújságot vagy éppen a muskátli-együttesek némelyike ad hangversenyt. Ritkaságszámba menő események ezek, olykor csak több évi szünet után ismétlődnek.

Újabb fejlemény a szövetkezet, a birtok dolgozóinak ingyenes telelése a tengerparton, a fürdőhelyeken. Ez persze elsősorban pihenő, de a közösségi szórakozási alkalmak egy egészen sajtáságos, eddig még nem ismert formája is. Új színnel gazdagítja ennek a kis településnek szürke hétköznapjait.

Az 1950-től működő mozi valamikor fontos szerepet töltött be a falu életében, bár hetente csak egyszer-kétszer volt előadás, télen fűtetlen teremben. Amikor annak idején műsorra került a négyórás *Elfújta a szél*, a közönség nagykendőben, télikabátban, gyapjúharisnyában jött, a nők pedig vászonba csavart forró téglát is hoztak magukkal, amit a lábuk alá helyeztek. Most már ilyen körülmények között sem tudja a megcsappanó nézőket befogadni, több mint tíz éve, hogy elromlott a vetítógép, újat venni nem kifizetődő...

A mozi szerepét átvette a tévé, századunk nagy zsarnoka, s még nagyobb áldása. Esténként csaknem minden család ablakában vibrál kékes fénye, az előfizetők száma elérte a 267-et (a falusi háztartások száma 330). Ennek a kis varázsdoboznak nagy átfedő hatása van, csaknem mindent helyettesít, csaknem minden igény kezdetét és végét jelenti. Szerencsésnek mondható, hogy két magyar nyelvű műsor közül válogathatnak, az újvidéki és a budapesti adásban, de láthatják természetesen az újvidéki és a belgrádi szerbhorvát műsorokat, olykor bejön a román is, de annak befolyása nem számottevő a nyelvi nehézségek miatt.

A társasági élet is nagyjából a tévé körül zajlik, a négy fal között. A kinti találkozások színhelye csak a pékműhely, részben ez a bolt és az előtte levő térség is, időpontja pedig a kora reggel, mielőtt a kemencéből kikerül a friss kenyér, menet közben pedig újságot lehet vásárolni, benézni a postára, hogy érkezett-e valami – a postás ugyanis nem viszi ki a leveleket –, meg a helyi hivatalba is, ha éppen van elintéznivaló.

Némelyik korosabb asszony hetekig, hónapokig ki sem mozdul portájáról, de azért nincs teljesen elvágva a külvilágtól, mert jönnek a közvetlen és a bárázdás szomszédok, a komák, a testvérek, beszélnek a kerítésen át a falu másik végéből idetévedt ismerősök, vasárnaponként a városban tanuló unoka, vagy más ritka vendég kopogtat be. Vannak persze „hivatásos” szomszédolók is, betoppánásuk olykor felér egy kisebbfajta istencsapással. Ilyen alakja volt a falunak egykor Kocogi Vera néni. Egy pillanatra nézett csak be, mindig fogta a kilincset, hogy már megy, mert sok a munkája, de közben maradt, hadarta a magáét. Amikor már fél délelőttöt töltött valahol, tettetett nyájassággal marasztalni kezdtek: „Aludjon nálunk, Vera néni.”

Terjedőben vannak az úgynevezett „úriás”, „városias” szokások is. Így az egymáshoz közeli fiatalasszonyok mindennap járnak egymáshoz reggeli kávéra, cigarettára, csevegésre.

A születésnapok, a ritka ezüstlakodalmak, a vallási ünnepek jó alkalmak a családi összejövetelekre, ennél azonban sokkal sűrűbbek a baráti asztaltársaságok különösebb alkalmak nélküli gyülekezései. Négy-hat egyívású házaspár ül össze vacsorára, olykor a péknél ropogósra sült, 30–40 kilós süldő körül, utána a nők beszélgetnek, tévéznek, a férfiak pedig iszogatnak, verik a blattot.

Az összeszokott kártyapartnerek szerényebben, lényegretörőbben bandáznak vasárnap délutánonként, téli esténként, s leginkább sör, colával kevert tömény mellett filkóznak, ferbliznek, fukszoznak, máriásoznak, olykor huszon-egyeznek is.

A hagyományosan ismétlődő közösségi alkalmak közül alighanem még csak a hajtóvadászat maradt fenn, az évi búcsú, a ritka lakodalmak, a három évenként sorra kerülő Testvériség-egység Találkozó mellett. Egyébként az emberek bebújnak odújukba, a kapcsolatok szálai egyre szakadoznak.

Ennek okát, az életmód változása mellett, főleg a falu elnéptelenedésében, előregedésében kell keresnünk. Mind kevesebben vannak azok, akiknek még kedve lenne a megszakadt emberi kötelekeket egybetartani, netán újakat létrehozni. Egyre kevesebb az életerő.

Tóba lakossága 1950 táján mintegy 1500 főt számlált, 1960-ban 1400-at, 1970-ben 1200-at, 1980-ban 1100-at. A nyolcvanas évek derekán a lélekszám ezer alá esett, az utóbbi esztendőkből pedig így alakult: 1985-ben 922 lakosa volt, 1986-ban 874, 1987-ben 856, 1988-ban pedig 820.

Már a két háború között a sokgyermekes család fogalma alatt 4–6 utódot értettek. Egészen kivételes és egyedülálló jelenség volt Szalma Maris és Táska Andris – becsületes nevén Nagy András – házassága, amelyben 12 gyermek született, 10 még ma is él, ebből 7 a faluban.

Nagyrészt a fiatalok elvándorlása miatt, de részben az otthon maradtak szigorú családtervezése folytán is – legtöbbször már az első gyermek után bekötik a zsák száját –, a természetes szaporulat változatlanul alacsony. Az utóbbi tíz esztendő átlaga meg sem közelíti a havi egyet. (1979-ben 8 csecsemő született, 1980-ban 8, 1981-ben 9, 1982-ben 6, 1983-ban 8, 1984-ben 4, 1985-ben 6, 1986-ban 7, 1987-ben 9, 1988-ban pedig 7.)

„Kimúlunk a világból, még hírmondónk sem marad” – mondják az emberek csak úgy maguk elé meredve, de ha feltekintenek, mások arcán is a teljes reménytelenség árnyait láthatják.

Terhesség, szülés, csecsemőkor

Talán semmilyen téren nem történt annyi változás, oly gyökeres szakítás „a hagyományossal”, mint a szülés, a gyermekgondozás esetében. Századunk első hat-hét évtizedében mindez csak lassú folyamat volt, a mélyreható fordulat a nők utóbbi két nemzedékében, a mostani negyven, illetve húsz év körüliek életében következett be.

Fontos dátumként jelölhetjük meg az 1967-es esztendőt, ettől kezdve ugyanis a tóbaiak már nem Tóbán születnek, hanem mintegy negyven kilométernyire odább, Zrenjaninban, az ottani kórházban. Az utolsó bába, „a cédu-

lás” Koszó Emerencia 1966-ban még ellátta dolgát, de a következő évtől már csak nővérként működött a helyi egészségházban.

A szüléshez kapcsolódó szokások, hiedelmek, tilalmak, amelyek többek között a testhelyzethez, a köldökzsinórhoz, az első fürdetéshez és a gyermekágyhoz, azaz a boldogasszony ágyához kapcsolódtak, egy csapásra tárgyaltanná váltak. A zrenjanini szülészetben nem kerülhetett senki az újszülött közelébe, hogy piros almával érintse arcát, hogy piros képű legyen, hideg vízzel permetezze, hogy ne legyen fázós, imakönyvvel érintse, hogy vallásos legyen, vagy, ha leány, sok férfinévet kiáltson feléje, hogy könnyen férjhez menjen, ha elérkezik az ideje. Ma már ezek a mágikus eljárások csak idősebb asszonyok ajkán élnek, akárcsak a régi, század eleji vagy az első világháborús szülések emléke, amelyek olykor az istálló szalmáján, a kazlak tövében, vagy éppen aratás közben, a kereszt, a „pléhkrisztus” alatt történtek. (Az utolsó mezei pléh Krisztushoz egyébként, amely a Tóba, Kikinda és Töröktopolya hármashatáránál állt, egy tóbai ember cseré útján jutott hozzá a nyolcvanas évek elején, s azóta is emlékként őrzi padlásán.)

A szülés előtti és utáni időszak – a terhesség és a csecsemőgondozás kora – ugyancsak az egészségvédelmi szolgálat ellenőrzése alatt áll, bár itt a régi szokásrend, illetve annak az emléke elevenebben él. Persze a viselős asszonyokat ma már nem kell óvni az abronycától, mert a víz csapból folyik, s ha a hozzátartozóknak történetesen az a kívánsága, hogy fekete szemű gyermeket hozzon a világra, akkor sem adhatnak neki égett kenyérhéjat, mert nem házilag készítik a kenyeret, a pék pedig ilyen nem ad ki a kezéből. A korábbi munkatilalmak, étkezési szokások azonban még úgy-ahogy érvényben vannak, ha másként nem, akkor tréfás ötletként, nyelvi fordulatként. Ha tartós hányingere van a menyecskének, orvoshoz küldik, bár a kámforos pálinkát is felkínálják neki, de csak azért, hogy eltereljék a figyelmét a bajáról. Ha a férj bizalmasan felesége felé nyúl, figyelmeztetik, hogy a gyerek anyajegyvet kaphat ott, ahol megérinti. Ma is, ha a „bölcsőre hízó” asszonyka megkíván valamit, az após ezt mondja: „Adjatok neki, nehogy elmenjen a péterkéje.”

Bölcsőt emlegettünk az imént, de hát az a fekvőhely sincs már használatban, elévült, divatjamúlt. Legföljebb némelyik padláson található egy-két szüette, repedezett példánya, diót vagy ilyesfélét tartanak benne. A kórházból hazatérő kisbabát tolókosci, rácsos, matracos ágy várja. És persze a hozzátartozók öröme, boldogsága. A tréfára hajló nagyapa még a küszöbre helyezné a pólyást, ahogy ez valamikor szokásban volt, de a fiatalok ijedten kapnak utána: Jaj, nehogy baja legyen a gyerekeknek. A nagymama meg sem próbálkozik azzal, hogy a kicsi karjára szemverés ellen óvó piros szalagot kössön, a fiatalok mindjárt leborítanak érte, de azért egy óvatlan pillanatban, csak úgy véletlenül, egy visszajára fordított ingecskét vet rá, mert annak ugyancsak bajelhárító ereje van. A fiatalok nem szívesen veszik az ilyen mágikus eljárásokat, a babonaságokat, ahogy mondják, bár abból a mozdulatukból, ahogy minduntalan letakarják a csecsemőt, mintha kiütközne valamilyen ösztönös védekezés is a különféle rontások ellen. De a rokonság, az ismerősök is „pfuj, pfuj, de csúnya”, és „ó, te kis bűdös” felkiáltással közelednek a kicsi felé, mintegy félrevezetve a rontó szándékú gonoszt: itt nem is kedves személyről van szó, hanem közömbösről, sőt ellenszenvesről, s így nincs mit keresnie.

A két háború között még általános szokás és szükséglet volt a szemverés elleni védekezés, mert úgy tartották, hogy a védtelen csecsemőt ez veszélyezteti leginkább. Hatékonynak tartották, ha az mosdatja meg a kicsit, akiben a baj lehetséges okozóját látták. „Gyere mán, Etel, mosdard meg a gyereket, tegnap nagyon megverted szemmel” – mondta az egyik szomszédasszony a másiknak, aki aztán tenyeréből egy nagyobb korty artézi vizet vett, s szájából mosta meg a gyerek arcát, pendelyével pedig megtörölte.

Ha a gyermek tovább sírt vagy más tüneteket észleltek, akkor már a ráolvasó asszonyt kellett felkeresni, aki bűbajos szavakat, szövegeket seppelve próbálta elhárítani a bajt. Ha ez sem vezetett eredményre, akkor már nagyobb fokú rontástól kellett tartani, s ezért elrendelhetette, hogy az anya csecsemőjét söpörje ki a szobából a trágyadombig, mert csak ily módon lehetett „kiűzni” a betegséget a házból. Idős adatközlőm, aki ezt fiatal korában végigcsinálta, mondja: „Nagy bajban voltam, nem tudtam hogyan óvjam meg kicsimet az ütődésektől, végül pokrócba csavartam és a seprővel vigyázva toltam magam előtt a kijelölt helyre.”

A mai hatvanévesek közül alighanem nincs senki a faluban, akit a szülők annak idején, gyermekkorukban, ne vezettek volna el a ráolvasó asszonyhoz. Az egyiknek a fejére egy bögre vizet tett, ebbe öntötte be a felolvasztott ólmot, s megszilárdult alakjából következtetett arra, hogy kitől vagy mitől ijedhetett meg, és ettől függően hangzott el a gyógyító ráolvasás. A másiknak sejtelmes suttogással ráimádkozott a pokolkeletre,* amit aztán otthon kellett túvel kiszűrni és kitisztítani. A harmadiknak babbal lekerekítette a gilvát, s közben mormolta a varázsszavakat: „Az Atya rontson, a Fiú bontson, a Szentlélek eloszlasson.” Ha ez sem segített, akkor a kelevényre még mindig tehettek sült hagymát, cukros tejeskalácsot, szappanos kovászt, nyers paradicsomot...

Varázsszavú ráimádkozó asszonyok

A két háború között két ismert, úgy is mondhatnánk, hogy tiszteletben álló ráolvasó asszony volt Tóbán: Aranyos Kati, aki egyúttal a rózsafüzértársulat céduláit is kezelte és Meggyesi Julis, aki a ferencesek harmadrendjéhez tartozott, azaz „kültagja” volt a hitbuzgalmi közösségnek. Mindkettőjüket szentes, jámbor asszonynak tartották. Aki felkereste őket, arra „fejből ráimádkoztak”, ezért nem is ráolvasó, hanem ráimádkozó asszonyoknak tartották őket. Az emberek hittek abban, hogy a baj, a betegség „hallgat” a parancsra, illetve, hogy a szavak hatására visszavonulásra kényszerül, ezért becsülték azokat, akik ismerték a „szent” igéket, a mágikus szövegeket. A két idősebb tóbai asszony szépen beillett ebbe a fogalomkörbe.

A felszabadulás után többen is folytatták ezt a „mesterséget”, de a legnagyobb tekintélye már azoknál, akik szolgálataikat igényelték, Dugó Verának volt. A mai negyven fölötti lakosok közül is még igen sokan voltak nála gyermekkorukban, leginkább az anya kíséretében, aki, ha a környe-

* pokolkelet – bőrbetegség, pokolvar

zet megszólta ezért, így védekezett: lehet, hogy nem használ, de ártani sem árt...

Az utolsó tóbai ráimádkozó asszony, a kilencvenéves Kutnik Őrzse, 1988-ban halt meg.

A leggyakoribb panasz változatlanul a szemverés okozta rontás volt. Hogy valóban erről van-e szó, azt a ráimádkozó asszony úgy állapította meg, hogy kilenc kanál vizet mért egy edénybe, ezzel megnedvesítette az ajtó sarokvasát, kilincset, a gyermek arcát, majd a vizet újra megmérte. Ha több volt a kilenc kanálnál, akkor ez biztos jele volt, hogy szemverés történt.

„Te ezt elhiszed?” – kérdezte az eset leírása után e sorok írójától egyik türelmes adatközlője, aki már napok óta állja a szurkosfenekű riporter kérdéseit.

A gyerek persze nemcsak gond, öröm is, alighanem a legnagyobb boldogság. „Te, kis pandara” – mondják a tóbiaiak engesztelő hangon csintalan magzatuknak, mintegy emlékeztetve a görög mitológia Pandorájára, aki sok földi baj okozója volt. A beszélni tanuló fiúcska egyik első szava – a felnőttek nagy derűtségére – az, hogy „a szentségit”, de a többi káromló szó is gyorsan ráragad. Ha már gyakran káromkodik, akkor rászólnak: „Megállj, kivágja a pap a nyelvedet.” Ha ez így lenne, sok kuka lenne a faluban.

Nagy könnyebbség volt, amikor a kicsi már maga is el tudott játszogatni. A kislánykák a kuckó előtt sokáig elbabrikáltak a csumababa öltöztetésével. Ugyancsak elpiszmoztak az „élő papírral” is: egy celofán darabot tettek a tenyerükre, amely a test melegétől csakhamar felpertült, végül teljesen összekunkorodott. Ekkor szétnyitották, újra tenyerükre tették, mire kisimult, majd újra összekunkorodott. Ráleheléssel is lehetett élesztgetni.

A fiúk inkább dobozokkal, fadarabokkal, használatból kiesett szerszámokkal vették körül magukat, meg csumavárákat emeltek, ízékkatonákat csináltak. Ha nagyobbcskák lettek, deszkából eszkábált, ládaszerű kisszánkót kaptak, olykor csontkorcsolyát vagy fakorcsolyát is. Ez az utóbbi rendszerint háromszögűre formált akácfaéből készült, élére vékony vaspántot erősítettek, tüzesített vasszőggyel átégették, s ebbe a lyukba fűzték be a bőrszíjat, a madzagot. Olykor, ha rászorultak, maguk is fabrikáltak ilyesmit – kukoricacsumára drótot szereltek –, ami persze nem volt olyan tartós, mint az előbbi, de ezzel is iringálni* lehetett egy-két kört.

A jó világ tavasszal köszöntött be, amikor már kiszabadulhattak a négy fal közül, amikor már bújócskázni, fogózni lehetett, a játékok pedig sárból, virágból, termésből, ágakból és sok minden másból készülhettek.

A lányok friss fűből vetették meg az árokperti bodza alatt a babaágyakat, koszorúkat fontak, énekes körjátékokat játszottak, a csöncsön gyűrűt, meg a többi kiváltókat, kitalálókat, utánzókat, guggolókat.

A fiúk előszedték a csigát meg a kancsikát, a tavalyi passolásokból** fennmaradt klikkereket, a rongy- és lószőrlabdákat, a szőlőtőkéből faragott fatekét. A hújukozás már kimondottan nyári játék volt. A jól megdagasztott sarat csésze alakúra formálták, beleköptek és a nyílásával lefelé a flasztertéglához csap-

* csúszkálni

** passol – a golyósjáték (likkerezés, glikkerezés, nálunk: klikkerezés) lyukbaejtéses változata

ták. De előbb még elhadarták a mondókát: „Paprikapalánta, térdig érő saláta, Nagyobbat szólj, mint a vármegye puskája. Húhú!”

A két háború között, de a felszabadulás után is még egy jó ideig alig volt bolti játék, ha nem számítjuk a búcsún vásárolható apróságokat, a vásárfiát. A hatvanas évektől számítva a korábbi helyzetnek a fordítottja állt be: elszaporodtak az olaszországi hajas- és a németországi barbie-babák, a drága batériás vonatok, a villogó robotok, a tüzet okádó harckocsik.

A tavasz nemcsak a gyerekeknek megváltás, a felnőttek is várják. Ez már egy új ünnepkör kezdete is, amelynek központi eseménye a húsvét. Ilyenkor a figyelem egyre jobban a közelgő mezőgazdasági munkák felé fordul, ennek egyik sajtósági jele az idő- és termésjóslások elszaporodása.

Ha a tavasz kezdetén, József-napkor (márc. 19.) szép az idő, akkor, legalábbis a sokévi megfigyelések tapasztalata ezt mutatta, megvan a jó termés reménye. Egy bölcs népi mondás ezt így fogalmazta meg: „József kedvessége – jó év kezessége.” De az előjelek, észlelések alapján még előtte is, utána is, sok ilyen szentencia és időjóslás született.

A hosszú jégcsapok gazdag kukoricatermést ígértek, ha viszont Vince-napkor (jan. 22.) olvadni kezdett az ereszalja, jó borteremésre volt kilátás, vagyis: „ha megcsordult Vince, tele lesz a pince”. Jégtörő Mátyás napján (febr. 24.) mindenképpen fordul az időjárás: ha addig fagyott, olvadni kezd, ha olvadt, fagyni fog, mint ahogy azt a regula is konstatálja: „Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál.”

Sándor, József, Benedek, mint mindenütt, itt is zsákban hozza a meleget. A Benedek-napi dörgés szárazságot, a Szent György-nap (ápr. 24.) előtti pedig havat jelez. Jó búzatermésre van kilátás, ha húsvétkor esik, vagy ha Gergely-napkor (márc. 12.) a varjú nem látszik ki a vetésből.

Száz szónak is egy a vége: az idő- és termésjóslatok teljes azonosságot mutatnak az idevágó általános magyar szájhagyomány legismertebb rétegével, mint ahogy más téren is – a dolgok természetéből eredően – sok az azonosság.

A nagyböjttől a húsvéti sonkáig

A húsvéti ünnepkör szintén sok egybevágást mutat. A nagyböjt idejét – a hamvazószerdától húsvétvasárnapjáig tartó negyven napot –, Kálmány Lajos tanúsága szerint itt is, valamikor réges-régen, szigorúan betartották a hívők, csak növényi eledellel táplálkoztak, az állati eredetűeket – beleértve a tojást és a tejet is –, teljesen mellőzték, mint a mai vegetariánusok és bicsérdisták. Ez a szigorúság azonban még a múlt század végén felbomlott, az önmegtartóztatást az egyház is csak a nagyhét néhány napjára csökkentette – szerdára, péntekre, szombatra. Napjainkban a korlátozás nagypéntekre szűkült. Betartása eléggé általános, olykor a nagyhét említett napjain is csak olajjal főznek. A kivételek persze nem ritkák, egyesek még nagypénteken sem mondanak le a sült szalonnárról, mások pedig, hogy, hogy nem, éppen ezen a napon kívánják meg a sült kolbászt. Amikor pedig a hitestárs megütközve figyelmezteti a böjtre, békülékenyen szólal meg: „olajon süsd meg, asszony.”

A két háború között, meg a háborús években is a böjti jellegű étkezést nem a tilalmak szabták meg, hanem a kényszer. A fő táplálék ugyanis növényi eredetű volt – első helyen a kenyér állt –, friss hús csak vasárnap került az asztalra, esetleg még egy hétköznapon is, ha megnőttek a kigalambok. Hetente kétszer – kedden, pénteken – száraztészta volt, kétszer-háromszor kemény- vagy zöldsőfőzelék, úgymint bab, krumpli, káposzta, amibe olykor ízesítőnek bekerült egy-egy szelet szalonna, kolbász vagy füstölthús. Szombaton rendszerint nokedlis krumplipaprikást vagy pörccs krumplistarhonyát ettek, ecetes uborkával, savanyú paprikával, vasárnap pedig főtt tyúkot mártással vagy paprikás-csirkét. A fő ételt csaknem mindig suhintott- vagy rántottleves, esetleg savanyúleves előzte meg, ebbe vékonyra vágott száraztésztát, kerekre formált csipetkét, tépett csipedettet, kanálvertet, frissen sodort tarhonyát, a morzsoltkát, aprószemű száraztarhonyát, a szitalékot, a vasárnapi tyúklevésbe pedig hosszú- vagy kockástésztát tettek, esetleg reszeltet.

A lisztes ételek elterjedése ellenére az étkezés nem volt egészen egyhangú. A száraztészta lehetett édes, erre mákot, diót, szentjánoskenyeret hintettek, lekvárt tettek, lehetett sós, erre túrót, krumplit, gömölyt, tojást, sonkát került, de tetszés szerint lehetett az egyik is, meg a másik is, mint a grízes- vagy a káposztátészta esetében. Ezeket a kelt tészták, rétesek, bélesek, lepények, pogácsák sokaságával lehetett változtatni, meg a zsírban sült tésztákkal is: fánkossal, csöregevel, palacsintával, kitolófánkkal, császármorzsával.

A búzalisztet néha kiegészítette a kukoricaliszt. Ebből készült a hígra kevert, éjjel erjesztett görhe, a vastag, zsíros porója, a forró vízben megfőzött, hideg tejjel tálalt ganca vagy mamaliga, a sok cukrot, zsírt igénylő tökösmálé.

Ha még arra is emlékeztetünk, hogy például a krumplit milyen sokféle módon lehetett elkészíteni, meg hogy a nagyszemű és kisszemű bokor- és karóbab – a tarkaszemű menyecskebab, a nemesített vajbab, a széles hüvelyű juliskapaszuly, a kéngyertyás sárgabab – főzésének is megvolt a maga módja, akkor a régi világ „böjtös”, hústalan kosztját is viszonylag gazdagnak mondhatjuk. Pedig a csemegéket még nem is említettük: a főtt kukoricát, a sült tököt, a tökteperőt, a szilvadunsztot, a birsalmasajtot, a kompótnak szárított körtét, a puluskát. Lehet, hogy ezek közül nem mindegyik állná ki a versenyt a mai képviselőfánkokkal, reformtortákkal, négerszeletekkel meg az egyéb krémes, habos süteményekkel, de azért nem is voltak egészen elvetnivalók.

Az igazi böjtös étel csak nagypénteken került az asztalra: a sovány bodag és pattogatott kukorica. Ezeket még az előbbi napon, nagycsütörtökön elkészítették, a pernyével gondosan megsíkált tepsiben megsütötték, hogy a zsírnak még a lehelete se érje. Ebből a kovász nélküli lepényféléből, mint nevéből is kitetszik, erre az alkalomra kimaradt az a kevéske zsiradék is, ami egyébként járt hozzá, azaz csak liszttel, sóval és vízzel gyúrták össze. Úgy kopogott, mint a kő, s olyan kemény is volt.

Ezen a napon egyébként elhallgattak a harangok. „Magsüketültek... elmentek Rómába...” – mondogatták az emberek. A reggeli, déli és az esti Úrangyalának időpontját a toronyba elhelyezett kerepelővel jelezték. Nagy némaságba burkolózott a falu, csak egy-két utcasarkon, a játszókon gyülekezett délutánonként a fiatalság, a nagyböjt végét várva, persze, ha a böjti szelek addigra

felszikkasztották a sarat. Az idősebb legénykéek csapatokba verődve báboztak, biccezték, a lányok pedig összefogódkodtak és énekes játékokat játszottak. Egy játékfűzér a következő dalokból állt: Éva, szívem Éva; Beültettem kiskertemet; Most viszik az Uborkáné lányát; Lánc, lánc, eszterlánc; Dombon törik a diót; Kocsit, kocsit, komámasszony.

Nagypéntek a csönd napja volt, még a tűzhelyt sem gyújtották be. Aki nem sütött bodagot, kenyéren és vízen élt. Csak az ökölnyi nagyságú nagypénteki cipót dagasztották meg, s tették száradni a padlásra. Az első világháborúba induló katonák még ettek belőle, mert úgy tartották, hogy megvédi őket a golyótól.

Nagyszombaton már újra zsongott a falu. Délelőtt tízkor megszólalt mind a három harang. Ezt a pillanatot sokan seprővel a kézben várták, s gyorsan körüleperték a házat, közben ezt mondogatták: „Kígyók, békák távozzatok, megszólaltak a harangok.” A böjt még tartott, de azért délben már volt egy kis híg leves. Délután a tűzoltók önkéntes adományt gyűjtöttek a testület részére. Az a ház előtt, ahol támogatást remélhettek, először megfújták a kürtöt, két díszlővést adtak le, majd adakozásra szólították fel a házigazdát. Este a tűzoltók teljes díszben, zenekarostól vettek részt a feltámadási körmenetben, minden sarkon sortűzet dörrentve. Felvonultak más jeles napokon is – pünkösdkor, búcsún, karácsonykor –, ez a szokás azonban 1944 után megszűnt.

Amint befejeződött a körmenet, az emberek hazasiettek, s a padlásról lekerült az előre elkészített húsvéti sonka, a kolbász (Kálmány Lajos feljegyzése szerint, aki ebből előbb evett, azt nem csípte meg a kígyó), az ecetes torma és persze a sonka levében főtt tojás is, amelyet itt mindenki kókonya néven említ, jöllehet Bálint Sándor az 1957-ben kiadott Szegedi Szótárban azt írja, hogy „a szót már csak az öregek ismerik”.

A tojás, az újjászületésnek ez az ősi szimbóluma, sokszínűre festve – manapság bolti festéket használnak, olykor, minták alapján, hímestojásokat is „rajzolnak”, régente viszont csak a hagymalevél, a zöld dióhéj főzetében forgatták meg –, mostanság is megjelenik csaknem minden gyerekes ház ablakában, egy kis fűvel bélelt kosárkában, ahova, egy kazal édességgel együtt „a nyuszi hozta”.

Ha a nagypéntek a csönd, a nagyszombat pedig az újraéledő élet napja volt, akkor húsvét vasárnapjáról elmondhatjuk, hogy az áhítat, a csaknem teljes búzgóság jegyét viselte magán, húsvéthétfő pedig a kitörő, olykor féktelen örömet. Ezen a napon ugyanis a két háború közötti időkben, a legények már a kora reggeli órákban gyülekeztek a kocsmában, s onnan együtt és zenekísérettel indultak locsolkodni. Minden lányos házhoz betértek, a kútból vizet húztak, és a vödörből merített, a kancsóból tenyérbe öntött vízzel meglocsolták őket. Jaj volt azoknak, akik rosszul bújtak el, és megtalálták őket, ekkor nem volt menekvés: ketten fogták, a harmadik vödörből öntötte rá a jéghideg vizet. A zenészek ilyenkor tust húztak, a lányok pedig sikongva, visongva futottak a ház felé. Ez a szokás a hetvenes években még járta, de már zenekíséret nélkül. Női adatközlőim csúnya szokásként emlegették, s nem kis elégtétellel mesélték, hogy húsvét keddjén olykor kamatostól visszaadták a kölcsönt, legutóbb is egy erőszakoskodó fél délelőttöt kuksolt a szárkúp tetején, oda menekült a locsolkodó asszonyok elől.

A legények kalapja, hajtókája csakhamar színes bokrétává változott az oda-tűzött illatos jácintoktól – az „ácintusoktól”, ahogy még Tóbán mondják –, a magukkal hozott kisebbfajta szalmahordó kosár pedig megtelt piros tojással. A mai locsolkodások már szelídebbek, a gyerekek 2–3 főnyi csoportban járnak, szagos vízzel locsolkodnak, s ők is gyorsan virágba borulnak, mint egy fa, zse-bük pedig púposra dagad a sok festett tojástól.

Boszorkányok találkozója

A húsvét utáni jeles napok a tavaszköszöntés, a nyárhívogatás jegyében tel-nek. Szent György-naptól (ápr. 24.) pünkösdig sok alkalom adódik a megújuló természet üdvözlésére. Ennek legismertebb, többször is ismétlődő módja a ka-puk, a házak zöld ágakkal történő feldíszítése. Ez azonban csak újabban jelké-pezi inkább az erdő-mező újjászületését, régebben nagyrészt a termékenység-varázslat és a gonoszűzés szolgálatában állt. Az a hiedelem élt, hogy a zöld ág elhárítja a rontást, megvédi a házat a bajtól. Ilyen funkciója volt sok minden másnak is: a virágvasárnapi barkától kezdve a pünkösdi bodzáig, de az új ház ormára szegezett zöld ágnek is.

Leginkább boszorkányoktól kellett tartani, akik évközben is sok bajt kever-tek, de hatalmuk éppen Szent György-napja előtt volt a legerősebb, s eltartott Szent György-nap reggeléig. Az ezen a napon kitűzött zöld ág pont ennek a kritikus időszaknak átvészeléséhez nyújtott némi biztonságot, legalábbis ezt tartotta a néphit.

Ez idő tájt zajosabb volt a gonoszok szokásos találkozója is. A híres szegedi bűbajosok gyülekezőhelye az Öthalom volt, a tóbai és a környék boszorkányai pedig a kikindai Kishalmon ütöttek tanyát, ott szedték Szent György-nap haj-nalán a boszorkányok vizét, a harmatot, s ott volt mulató- és tánchelyük is. A helybeliek messze elkerülték a kopár halmot, nehogy hatalmuk alá kerüljenek. Volt azonban olyan is, ha hinni lehet a szavában, aki éjjel kileste őket, felfedte kilétüket, látta hogyan változtatják át a kóbor kutyákat hallá, amit aztán meg-sütöttek, és lakmároztak belőle. Aki éjjel nem mert a halom közelébe menni, de napközben odamerészkedett, az állítólag láthatta a szanaszét dobált halszál-kákat.

Az egyik név szerint ismert, utcához, házszámhoz kötött tóbai boszorkány saját, Pincsi nevű kutyáját sütötte meg, és vendégelte meg vele társait. A kérése csak az volt, hogy a csontokat egy helyre dobálják, de az egyik, figyelmetlen-ségből, mégis a kukoricásba vetette. Amikor a boszorka felélesztette kutyáját, hiányzott az állcsontja, nem bírt enni, s csakhamar elpusztult. Hogy látta-e va-laki a napokig szűkülő állatot, azt nem lehet tudni, de az tény, hogy a tóbai gyerekek sokáig ütemesen ismételtgették a boszorkány háza előtt a még ma is előpattanó alkalmi verseteket:

A Pincsinek nem volt álla,
Mert megette a gazdája.

Sokan tudni vélték még azt is, hogy boszorkányéknál az egyik nap túrós-tészta, a másik nap túrós rétes volt ebédre, holott csak egy tehenük volt. Még egy „bizonyíték” volt ez, hogy ő, a boszorkány az, aki rendszeresen „megvámolja” a falusi tehenek hasznát.

Mostanában nem nagyon hallani a boszorkányok ördögi praktikáiról, még azok is hallgatnak róluk, akiknek esetleg lenne mondanivalójuk, akik a számukra megmagyarázhatatlan esetek kapcsán úgy tartják, hogy valami azért csak van a dologban. Egyszer-kétszer megpróbálkoztak, hogy kifejtsék véleményüket, de a hallgatóság faképnél hagyta őket, vagy simítani kezdték előtte a földet: „Hadd guruljon jobban a hazugság.”

Így aztán a boszorkányok hatalma múlóban van, pedig nem is olyan régen, a két háború között, meg később is, ugyancsak megkeserítették az emberek életét azzal, hogy elvették a tehen hasznát, összegubancolták a lovak sörényét, bodagossá tették a kenyeret, éjjel megülték az embereket, nappal megverték őket szemmel, és sok más rontást végeztek.

Velük együtt lassan-lassan kivesznek a többi természetfeletti erővel rendelkező földi és földöntúli lények, amelyek régente oly nagy számban népesítették be az emberi településeket, illetve a képzeletet, úgy mint a lidércek – a helyi nyelvhasználat szerint: lüdvércek – táltosok, garabonciások, a cigány néphitből átvett, fejetlen ember vagy állat képében megjelenő bengá, a napot, holdat faló markaláb. Emlékük is halványul, bár a gyerekekre néhol még így szólnak rá: „nyughass, mert elvisz a markaláb”, az öregek pedig így panaszkodnak lábfejükhöz: „beleütött a bengá”.

A szentgyörgyi faághoz hasonló szerepet töltött be a pünkösdi „bodzázás” is, azaz a kerítések, udvarok bodzaágakkal történő feldíszítése. Régente a virágját eltették, s ha valakit szél ért, megfüstölték vele. 1988-ban csak néhány házat bodzáztak Tóbán, köztük volt a hetvenen túl járó Ördög Antalé is. „Ameddig élek, teszek” – mondja.

A pünkösöd után következő második hét csütörtökén, úrnapiján, újra kizöldültek az utcák. A falu négy sarkán – a Nagy és a Kis utca két-két szegletén – zöldsátrakat, később kősátrakat emeltek, ahol az úrnapi körmenet megállt, s a pap áldást osztott. A sátrak felállítása egyes családok hagyományos joga volt, így a szegény település szegény részén, a Gyötrödsarkon id. Ördög István ásott le négy formás akác törzset, a határból pedig kocsiszámra hozta a frissen kaszált pipacsot és szarkalábat, füvestül együtt. Az asszonyok sok csokorba kötött, koszorúba font kerti virággal érkeztek. Ezt az ünnepség után hazavittek és a padlásra helyezték, hogy óvja a házat a villámcsapástól. A többi virágból, fűből is vittek egy maroknyit, s ebből a szentelményből később néhány szálat a beteg fürdővizébe tettek vagy meggyújtották, ha jött a vihar. De magának a körülhordott és a négy világtáj felé felmutatott oltáriszentségnek is gonoszt és betegséget elhárító erőt tulajdonítottak. A felszabadulás óta az úrnapi ünnepségeket a templom udvarában tartják.

Az utolsó májusfák

Valamikor rontást megelőző, gonoszüző szerepe volt a májusfáknak is, de ezt a jellegét már régen elvesztette, s a megújuló természet, a mosolygó tavasz, a zöldülő, pirosuló kikelet, olykor a szerelem ünnepévé vált. S az is maradt, amíg szokásban volt.

Kálmány Lajos egyik művében (Szeged népe, II., 1882.) a májusfához fűződő szajáni szokásokat írta le. Csorba Béla közlése szerint (Temerini népszokások, 1988.) „a század elején még minden utcában szokás volt májusfát állítani...”, de Bálint Sándor is úgy tudja (Szegedi Szótár, 1957.), hogy „elvéve a század elején még előfordult”. Borús Erzsébet gyűjtése alapján (Topolyai népszokások, 1981.) azt szögezi le, hogy „a májusfa állítása az I. világháború után tűnt el”, mert nem engedték a csendőrök. Penovátz Antal viszont egy összegező munkájában (Vajdasági magyar néprajzi kalauz 1979.) elég merészen azt állítja, hogy Vajdaságban „a tavaszi ünnepkör májusra eső szokásai közül alig emlékeznek már valamire. Divatját múlta már a szerető kedvesnek állítandó májusfa szokása...”

Észak- és Közép-Bánát több településén egészen a közelmúltig eleven szokás volt a májusfa állítása, néhol még napjainkban is él. Penavin Olga egyik könyvében (Népi kalendárium, 1988.) szintén írja, hogy „Szlavóniában, Kórogyon... 1985-ben még magam is szemtanúja voltam e szép szokásnak...”

Tóbán 1979-ben állítottak fel utoljára májusfákat, később már nem, mert „kevés volt a regruta”, s általában is erősen megcsappant a fiatalság száma. Az itteni szokás az volt, hogy azok állították a májusfákat, illetve vezették le az e körüli teendőket, akik abban az évben vonultak be. 1979-ben az 1961-es nemezdek volt a soros. Mindössze öten voltak, úgyhogy a többi fiatal besegítésére nagyon is számítottak. Az utolsó évben 135 májusfa volt a faluban; ennyit vettek névsorba, ennyit is állítottak. Minden lányos ház elé került, de a hivatalos személyek, a hivatalnokok, az orvosok, a tanítók meg a szövetkezet, a politikai és társadalmi szervezetek vezetőinek otthona elé is.

A tóbai fiatalság a május elsejére virradó éjjelt talpon töltötte. Ördög András leírása szerint először sudár növésű fákat – a helyi nyelvhasználat szerint surjánfákat – kellett „lopni” azoktól, akiknek a háza előtt majd felállítják a májusfát. Volt, aki a bejárathoz készítette a szálfát, a kiskaput is nyitva hagyta, másoknál pedig úgy kellett átugrálni a kerítést. Az előző évi „tolvajokat” egy helyütt még meg is ugratták a vadászpuskával. „Ne turkáljon senki az udvaromon” – mondta másnap az illető.

Amikor virradt, mind a 135 májusfa ott állt, ahol kellett. Olyanok voltak a sok zöldtől, a fehér és lila orgonától, a piros, sárga, zöld és kék pántlikától, mint a legszebb mezei csokrok. Egy-egy kóbor szellő olykor meglengette a fodros, caknis papírszalagot. Némelyiken egy üveg bor, egy szál kolbász is függött. A vőlegény saját kezűleg készítette el menyasszonyának a hófehér bokrétát. Abban az évben a legszebbet Ljubica Lončarić, a későbbi Hunyadi Lászlóné kapta.

Két hét múlva, rezes banda kíséretében, „kitáncoltatták” a májusfákat. Amikor a pántlikákat bevették a hajadonnak, a házbeliectől pénzt kaptak. Szép kis

összeg jött össze, ebből fizették ki a zenekart, s viselték a hagyományos esti regrutabál egyéb költségeit is.

Ezek a bálak szintén elmaradtak, mivelhogy az újoncok is kifogytak, 1988-ban hárman vonultak be. Mostanában az jött divatba, alighanem szerbiai mintára, hogy egyéneként búcsúztatják őket nagy fényvel-pompával, sokmillió költséggel. Valóságos kis lakodalmak ezek, olykor 40–50 meghívottal. A fiatal vendégek három csókkal köszöntik egymást.

Az ifjúsági szervezet 1980-ban, 1981-ben és 1985-ben még megpróbálkozott a szokás felújításával, de a buzdításnak nem volt foganatja – kevés a fiatal, a fáradságot meg sajnálták.

Regrutabál, búcsú, szentiváni tűz

Még egy szép közösségi szokásnak volt gonoszüző, betegségmegelőző jellege – a szentiváni tűzgyújtásnak –, de ez is már a múlté. Keresztelő Szent János (jún. 24.) előestéjén gyújtották, a nyári napforduló idején, ám mindig csak a szlávok alakja után, Szent Iván-napjaként emlegették, ami arra mutat, hogy a keleti egyház útján, bizánci hatásra terjedt; jóllehet gyökerei sokkal mélyebbek, visszavezethetők a pogány tűztiszteletre, a tűzimádásra.

„Ma már nem élő hagyomány, de az öregek emlékeznek rá” – így ír szokásáról Bálint Sándor 1957-ben. Dömötör Tekla szerint (Hungarológiai Közlemények, 1974, 19–20. sz.) „a szentiváni tűzgyújtás és a tűz átugrásának szokása egészen a második világháborúig a magyar nyelvterület sok részén fennmaradt... ma már a szokást kiveszőfélben levőnek tekinthetjük.”

Tóbán a két háború között, részben a felszabadulás után is, eleven szokás volt, úgyhogy nemcsak az öregek, hanem a fiatalabbak is emlékeznek rá, mivel résztvevők voltak, érzik még az azóta kiveszett „szentiványi” alma ízét, az akkori locsolások kellemetlenségét.

Az említett estén 10–15 helyen több szárkévet gyújtottak meg az utcán, a szikrázó lángok bevilágították a falut. Ezután vödörrel, kosárral szentiváni almat vetettek a máglyák közelébe, némelyik a parázsba gurult, megperzselődött, ezeket a gyerekek csemegeként kiragadták onnan, de a többit is egy-kettőre felkapkodták. Aki evett belőlük, annak nem kellett tartania a torokfájástól, aki pedig a tüzet átugrotta, az nem lett rühes, tetves, bolhás, s általában elkerülte a betegség. Régente a nagylányok és a legények is ugrálták a tüzet, ha sikeresen átlendültek, akkor még abban az évben férjhez mentek, illetve megnősültek.

A tóbai iskolások utoljára 1958-ban ugrálták a szentiváni tüzet. Katona Imre és Tóth Ferenc észak-bánáti gyűjtése szerint Padén még 1971-ben is szokásban volt.

Időközben, a májusfa állítása és a szentiváni tűzgyújtás között még egy jeles napja volt a falunak: a búcsú, amely a szentháromság napján van, azaz mindig a pünkösdöt követő első vasárnapra esik.

Az egyházi meghatározás szerint a búcsú a helyi templom védszentjének – esetünkben titulusának – évenként való megünneplése, amelynek profán elemei

(vendégeskedés, vásár, bál) is vannak. Vallási jellege többé-kevésbé megmaradt, de napjainkban az előbbi definíciónak inkább már a fordítottja érvényes: a búcsú a vendéglátás napja, amelynek liturgikus elemei is vannak.

A szentháromság tiszteletére szentelt templomok a középkorban tűntek fel, nagy számban azonban a XVIII. században, a nagy pestisjárványok idején szaporodtak el. Tóbán 1874-től tartják, s azóta is a legnagyobb ünnepnapok közé tartozik.

Már egy héttel korábban kezdenek rá készülődni, a pingáló asszonyok ennél jóval előbb is nekiálltak a mintázásnak. Valamikor nagy munka volt a ház meszelése, a fal aljának elhúzása, az udvar és házelejének tisztogatása, az utcai árok, kerítés javítása, a nagytakarítás – a függöny mosásától a földpadló mázolásáig – s persze a temérdek étel be- és elkészítése, a főzögetés, sütögetés.

Így volt ez régente, de így van ez ma is, azzal, hogy mint minden munka, ez is valamivel könnyebb lett. Eltűntek az alföldi, parasztvégű házak – velük együtt a napsugaras, „istenszömes” homlokzatok – helyükbe az utcafrontosak kerültek, itt-ott a német típusúak is, s ezeknek többségét már nem kell meszelní, de a mázolás is kiveszett, mert a földes szobák szintén eltűntek. (Streitmann Antal főgimnáziumi tanár írja a Borovszky-féle Torontál monográfiában, hogy a XX. század elején „Tóbán a zöld és a sárga... színek dívnek” a házak falán.) Egyre több a gyepes udvar, a „szomorú udvar”, ahogy azt régente mondták, ahol már nincs jószág, olykor egy szem baromfi sem. Nem lehet lebecsülni a mosógépek, porszívók, mixerek és egyebek segítségét sem, de tennivaló körünkben is maradt bőven, mint a női munkák esetében általában.

A búcsú napjára kiragyogtatták a falut, még a kocsiúton sem maradt szalmaszál, minden göröngy a helyére került. De bent is nagy a rendezettség mindennütt, az asztalok megteltek minden földi jóval – jöhettek a kedves vendégek!

A búcsú mindenekelőtt a szeretetvendégség* napja, úgyszólván mindenki hivatalos, nem kell se szóbeli, se írásos meghívó, a vendéglátás ilyenkor magától értődik. Ekkor egyszerűen illik felkeresni az ünneplőket, s ehhez tartják is magukat a közeli, de a messzebbre szakadt rokonok, jóbarátok, ismerősök, katonacimborák. Ha valaki nem tudja igazolni elmaradását, nem számíthat a vizszonzásra. Ilyenkor hazajönnek a nagy migrációs hullám idején Kikindára, Zrenjaninba, de főleg Szabadkára vándorolt tóbiaiak, némelyik udvaron két-három autó áll, a többi az utcára szorul. Érkeznek a szomszédos falvakból is, ahol csaknem mindenki kalendárium nélkül tudja a tóbai búcsú időpontját, mint ahogy a tóbiaiak is számontartják, hogy Csernyén Ágota napján (febr. 5.), Tordán Nepomuki Szent Jánoskor (máj. 16.), Kisoroszon Péter-Pálkor (jún. 29.), Töröktopolyán pedig Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) van a búcsú.

Ritkán látott rokonok, ismerősök beszélgetéssel, hírcserével töltik az időt, az ebéd után még jobban megelégnék a vendéglátás, a távozóknak süteményt, tortát csomagolnak, hogy az otthonmaradottak se maradjanak ki a búcsúból.

A búcsú napján a régi vásárosok utódai ütik fel sátrukat. Törökmézet, diós-és selyemcukrot, színes léggömböt, művirágot, pisztolyt és egyéb gyermekjátékot árulnak, meg temérdek bazáros encsem-bencsemet, elvétele pedig faárut,

* családias, baráti összejövétel, rendszerint ebéddel összekötve

kést és egyéb közszükségleti cikket. Az olyan jellegzetes vásári áru, mint a mézeskalács vagy cserépfazék, már évek óta nem lelhető. Akár tetszik ez valakinek, akár nem, ez a dolgok rendje: ha valamire nincs szükség, kíméletlenül kipusztul. A háború utáni években két körhintás szórakoztatta a gyerekeket, az egyiknek, a káptalanfalvinak, kézzel hajtott, a másiknak, a telecskainak, lövön-tatású ringlispilje volt, ezeket egy motoros váltotta fel, majd ez is elmaradt. De kinek is állítanak fel, amikor az elemi négy alsó osztályának két összevont tagozatában alig van diák. Az 1988/89. iskolaév ennek ugyan ellentmond, mert az elsőbe 17-en iratkoztak be, ami egészen rendhagyó, a sokévi átlag felett van. A második osztályba 8, a harmadikba 8, a negyedikbe pedig 7 tanuló jár.

„Minden megváltozott mostanában – mondja a helyzetet összegezve a 86 éves Bálint Etel – a búcsú is, az áru is, a nép is.”

A búcsúbálak azonban nem jutottak a farsangiak sorsára: még 1988-ban is megtartották.

1920-ban egy ilyen búcsúbálon, egy kocsmai verekedés alkalmával veszítette életét egy csernyei legény, Deák Gyuri. Történetét ponyvastílusban kiszerezgették, Bálint Sándor szavaival élve, kidalolták, mert akkor népünkben még élt a balladaalkotás kényszere, illetve versalkotó, eseményközlő készsége. Ez volt az élőszavas népköltészet egyik utolsó hírmondója tájunkon, a XIX. századból átmentett ága. Csoda, hogy kihajtott, nem csoda, hogy hírére is alig emlékeznek.

Batkárosok, børszedők, koldusok

A búcsús „sokadalom” után nemsokára minden elcsendesedett. Most már őszig alig adódott alkalom a nagyobb összejövetelre, az emberek valósággal belegörnyedtek a munkába: egymást érték a kapálások, jött az aratás, a cséplés, a dohányfüzés ideje. Hajnalra kiürült a fél falu – kiköltözött a határba –, otthon csak a gyerekek és az öregek maradtak, azok tehát, akik még nem vagy már nem voltak munkaképesek.

Az utcák kihaltak, a járdák porát csak ritka látogatók verték fel. Kora tavasszal, a fecskékkel és a gólyákkal jöttek a hálalók: a vándoriparosok, a vándorkereskedők. A drótos, az üveges, a bádigos a hátán hordozta műhelyét, benne volt a szerszám és az anyag is. Ha munkába álltak, a bámész gyerekek körülállták, s nagy boldogan elnyargaltak, ha kezükbe került valamilyen nagy csereérték: egy darabka üveg, egy nyúlfarknyi rézdrót, a forrasztóon egy megkeményedett cseppje, a fehérbádóg egy forgácsa.

Gyakoriak voltak a két háború között a bosnyák bazárosok, akiket itt még olcsóajánosoknak vagy batkás sógoroknak, batkárosoknak is neveztek, mivelhogy az, amit árultak nem ért többet a XVI. században használt, csehországi eredetű gasznál, a batkánál. Ha leálltak kereskedni, akkor a nyaklóval felerősített, hasukon megtámasztott tálcájuk alá tették horgasbotjukat. Borotvát, szipkát, óraláncot, zsebtükröt, cérnát, gombot, szatytingot és egyéb rövidárut kínáltak.

Egy vándorórás nem a régimódi, láncra járó sétálóórak javításával maradt meg az emlékezetben, hanem azzal, hogy a vendégfogadó házból köszönés nél-

kül távozott, s magával vitt egy lópokrócot. „Senki Dusán” – mondták megvetéssel a házbeliék, a falubeliék pedig a minősítést még megtoldták egy-két káromkodással is a nyomaték kedvéért.

Egylovas kocsival járt a gyümölcsös, a gölöncsér, a bőrszedő. Ennek az utóbbinak még „fütyülős zsidó” volt a neve, mivel, a falut többször bejárva, ezt kiabálta:

Túl odlalon fütyül a zsidó,
Azt fütyüli mi van eladó,
Toll-e, bőr-e, subadarab-e?
Tóbai kislányoknak piros papucsért.

A vándorkereskedő döcögő versezetéből kitetszik, hogy a cserekereskedelmet is üzte: ha megegyeztek, akkor az árut nem pénzzel, hanem piros papucssal fizette ki. Egyébként még ma is azt mondják, ha valaki futva intézi ügyes-bajos dolgát, hogy „jár-kel a faluban, mint бүrös zsidó”. Ez a „megtisztelés”, talán mondanunk sem kell, a riporternek is kidukált.

Az esti szürkülettel, a kert alján csapatostól érkeztek a bácskai dohánycsempészek. Néhány óráig pihentek, majd valamivel éjfél után, telt zsákokkal indultak vissza a Tisza irányába, ahol várta őket a rejtett csónak. A zöld huszárok, azaz a finácok olykor rátörtek a falura, s néhány öngyújtót, házi dohányvágót koboztak el. Megtörtént az is, egyenest a dohány rejtékhelye felé mentek, ekkor nyilvánvaló volt, hogy feljelentés áll a dolog mögött. Ezért a dohányügyekről lehetőleg mindenki mélyen hallgatott, a jóbarát, a szomszéd előtt sem beszélt, hát még a hivatalos emberek előtt, mint amilyen Milorad, a rendőr vagy Jefta, az aljegyző volt.

A tóbaiak a két háború között, kevés kivételével, ágrólszakadt szegények voltak. Az egyik asszony, Turiné, azzal leplezte nyomorúságát, hogy abból a kevésből, amije volt, adott még a faluszéli Erdeiéknak is, akik a legnagyobb ínségben tengették életüket, s közben ezt hajtogatta: van nekünk minden, jut még Erdeiéknak is. Ha cifra nyomorúságot látnak, a tóbaiak még ma is keserű hangon mondják a helyi szállóigét: Van minden, mint Turiéknál, jut még Erdeiéknak is.

Valahogy így voltak a koldusokkal is, akik sose hagyták el a falut üres kézzel, valamit kiadtak nekik a kiskapun, ha mást nem, akkor egy tojást. A beodrai énekeskoldusok – sánta Lajos és vak Verka – a kocsiút porában mentek ájtatoskodva, nekik valamelyik gyerek vitte ki a meritőkanál lisztet, amit egy kettőstarisznyaiba, az általvetőbe öntött. Ha félig megtelt, eladták és pálinkát vettek rajta. A tóbaiak nehezteltek emiatt rájuk, de legtöbbször csak legyintettek: van akinek nem elég egy kereszt, kettőt vesz a nyakába.

Egy engedéllyel ellátott német koldus-házaspár rossz lóval, kocsival érkezett, délig körüljárta az utcákat, majd egy faluszéli házban, a megszokott helyen szállt meg megpihenni, főzni. Egy ízben libát sütöttek a pajtában, a maradékot kint hagyták, s a macskák megették. A háziasszony kétségbe volt esve, mert nem volt módjában megtéríteni a kárt, mire a koldusasszony megnyugtatta: „Hagyja csak, jóasszony, nekünk több van, mint magának.”

A faluból Bolond Mártonka, a félkegyelmű kéregetett vak testvérével, Pannával, meg névnapokat is mentek köszönteni. Amikor testvére meghalt, a tolypai búcsún barátságot kötött a szomszédos német falu bolondjával, Lorenzcel, aki, amikor meglátogatta, piros almát hozott neki. Bolond Mártonka a felszabadulás után a moravicai aggokházában fejezte be életét.

A helybeli cigányasszonyok is több alkalomból tettek adománykérő körutat. Amikor nagy szárazság volt, bodzaággal a kézben végigvonultak a falun és esővarázsló dalokat énekeltek, dodoláztak. Vasárnaponként vagy ünnepkor megrendelésre énekeltek, táncoltak, s ezért némi ellenszolgáltatás járt. Az egyik szép cigányasszony különösen játékosan járta, cifrázta, közben pattogott az ujjával, fittyet hányt. „A fene húzzon ki, Giza, de tudod!” – mondták neki az emberek elragadtatva.

Manapság már nem járnak koldusok, vándorkereskedők. Csak ősszel keresi fel a falut egy-egy szabadkai almás, bácskai káposztás. Évközben cigány tollkereskedők veszik nyakukba az utcákat, olykor még zugkereskedők is, akik román, török vagy lengyel csempészárut kínálnak, esetleg felvásárlók kopogtatnak be tojásért, sertésért.

A szokásrend új dátuma

A nyártól ősziig terjedő nagy dologidő tehát régente sem volt eseménytelen, napjainkban sem az, az ünnepek azonban megritkultak, vagy teljesen elmaradtak. Még vasárnap is inkább pihenni kellett – nappal a vert fal hűvösében, este felé a ház előtti kispadon – mintsem vendégeskedni vagy valamelyik közelgő jeles nap előkészületével fáradozni. Alkalom persze még csak lett volna, de a munka nem engedte a nagyobb közösségi megmozdulásokat.

A templomos öregasszonyoknak például, akik már csak a könnyebb házimunkákat végezték vagy már azt sem, nyáridőben is sok lehetőség adódott az ájtatosságra, az éneklésre, az ünneplésre. Júliustól szeptemberig ugyanis egymást érték a Mária emlékét felidéző napok, úgymint a Sarlós Boldogasszony (júl. 2.), Kármelhegyi Boldogasszony (júl. 16.), Havi Boldogasszony (aug. 5.), Nagyboldogasszony (aug. 15.), Kisboldogasszony (szept. 5.), Mária nevenapja (szept. 12.), Hétfájdalmú Szűzanya (szept. 15.). Mivel ezen a tájon, mint ahogy azt Kálmány Lajos több tanulmányában is kimutatta, Mária tiszteletének hagyománya mély gyökerekből táplálkozott, a jámborabb asszonynépség ezeket mind annak a rendje-módja szerint számon is tartotta. Régebben jobban, többen, mint napjainkban.

A nagy eszközváltás kora, az ötvenes-hatvanas évek után, amikor a lóvontatás nagyrészt a múlté lett, a kasza, a cséplőgép pedig múzeális értékű tárggyá vált, a parasztság munkaideje, munkaszokása és munkatapasztalata módfelett megváltozott, szabad ideje pedig, a nagy elvándorlás ellenére, megnövekedett. Ezek a változások egy időben mintha kedvező körülményeket ígértek volna a hagyományos életrend értékeinek továbbfejlesztésére, az újak kialakítására. Nem így történt, az új életmód nem igényelte a régit, de újat, sokkal tartalmasabbat sem tudott kihordani magából.

Tóba szokásrendje egy fontos eseménnyel azonban mégis gazdagodott. Csaknem húsz évvel ezelőtt, 1971-ben három falu – a bánáti Tóba, a horvátországi Srpska Kapela és a boszniai Brezovo Polje – létrehozta a Testvériség–egység Találkozót, s ettől kezdve minden évben megtartják abban a helységben, amelyik éppen soron van. A vendéglátó faluba egy-egy autóbusznyi látogató érkezik a két másik faluból, esetleg még néhány személygépkocsi is. A találkozók célja, mint ez nevéből is kitetszik, a barátság, az emberek és a nemzetek közötti viszony ápolása.

A találkozóra július 7-én, a szerb népfelkelés napján kerül sor, s hogy ilyen idő tájt meghonosodhatott, az jórészt azzal magyarázható, hogy manapság az aratás nem tartozik a nagy, a család apraját-nagyját foglalkoztató mezőgazdasági munkák közé. Ilyesmi negyven-ötven évvel ezelőtt elképzelhetetlen lett volna.

A régi aratások eleje leginkább Péter-Pál napjára (jún. 29.) esett, de az első rendeket Sarlós Boldogasszony (júl. 2.) napján is vághatták. Az egykori bánáti német falvakban Kilián Würzburg ír származású püspök napja (júl. 6.) volt az aratás kezdőnapja, azaz mindenképpen július elejére esett, csak arra kellett ügyelni, hogy a kezdet azért ne péntek legyen, ez semmi jót nem ígért. Ha mégis így jött ki a lépés, akkor csütörtökön néhány kaszavágást ejtettek a búzatáblán.

„Lakodalom van a mi utcánkban...”

Ha megkezdődött a munka, akkor az időből másra már nem futotta. Az emberek éjfél után egykor már talpon voltak, s jó volt, ha tízkor az ágyba kerülhettek. Nemhogy ünnepségre, a legények még udvarlásra sem gondolhattak. Ilyenkor abbamaradt a kurizálás, különösen abban az esetben, amikor nem alakult ki tartósabb kapcsolat, s amikor a kényszerszünet nem okozhatott nagyobb szívfájdalmat. Csak azok teszik tovább is a szépet, akiknél az ügy már komolyra fordult: jegykendőt váltottak, vagy pitvaroltak, azaz szülői engedéllyel kettesben tartózkodhattak a konyhában („Ne ácsorogjanak már a kapu előtt” – mondta az anya), de ők is csak módjával, egyszer-kétszer hetente. Ha a termés jónak ígérkezett, akkor nagyobb biztonsággal tervezhették jövőjüket, gondolhattak már az esküvő kitűzésének napjára is.

Régezte a lakodalmakat a nagyfarsang idején (vízkereszt és húshagyószérda között) tartották, olykor a zöldfarsang (húsvét és pünkösöd között) vagy kifar-sang (új bortól Katalinig) napjaiban is. Úgy intézték az ügyeket, hogy a lagzit szombaton vagy hétfőn (lehetőleg farsang első hétfőjén) tartsák, kedden, pénteken semmi esetre sem, mert nem jó napnak tartották. Padén másként vélekedtek, ott éppen kedden tartották, hogy az új pár élete kedves legyen. Mostanság ilyen kötöttségek nincsenek, lehet bármelyik évszakban, így például nyáron is, miután a nagylány befejezte a 10. osztályt.

A két háború között a farsang idején több lakodalom is esett egy napra, ilyenkor a násznagyok furfangos számításokat végeztek, csakhogy a menyasz-szonyok útja ne keresztezze egymást, mert baljós előjelnek számított, ha a

menyasszony találkozott a menyasszonnyal. Manapság ilyen veszély nem fenyegeti őket, a lakodalmak, a fogyó lakosság következményeként, erősen megritkultak. Az utóbbi tíz esztendőben átlag 7,5 esküvő volt évente. (1979-ben 10, 1980-ban 6, 1981-ben 5, 1982-ben 11, 1983-ban 7, 1984-ben 8, 1985-ben 8, 1986-ban 9, 1987-ben 7, 1988-ban 4.)

A lakodalmi előkészületek hónapokkal előbb megkezdődnek. Le kell foglalni a bort, jószágokat nevelni, szerződtetni a zenekart, a szakácsnőt, ha sátoros lakodalmat terveztek, akkor a bérletet is rendezni kellett. Külön gond a menyasszonyi ruha beszerzése, az az igazi, ha németországi. Egy héttel az esemény előtt már minden családtag, olykor a szomszédság is munkában volt. Hétfőn gyúrták a levestésztát, kedden fogtak hozzá az aprósütemények készítéséhez és így tovább. Minden napra jutott valami nagy munka, a két utolsó napon vagy a cserneyi Szarka Etel vagy a tóbai Aranyos Margit vette át a lakodalmi vacsora készítésének irányítását, hogy semmi fennakadás ne legyen, minden annak a rendje-módja szerint történjen.

A tóbai lagzi rendszerint két helyen folyik, a lányos és a legényes háznál, illetve a szövetkezeti és az ifjúsági otthonban. A meghívottak száma 150–400 fő között ingadozik, a vendéglátás pedig kifogástalan, majdnem pazarlóan fényűző.

Az egyik lakodalom vendégseregének ellátására három sertést (420 kg), két süldőt (140 kg), két birkát (80 kg), több őzet, nyulat (40 kg) és sok kakast, tyúkot, csirkét dolgoztak fel. A pék 80 gudúcot, azaz tubukát, fonott kalácsot, 300 töpörtyűs pogácsát, 500 kiflit süített. A házigazda 250 liter borról 400 üveg sörrel, 200 üveg szörpről, 200 Coca-cóláról gondoskodott. A kamrában 110 torta – nagyobb részét a vendégek hozták – s több kosár aprósütemény várta, hogy asztalra kerüljön.

A lakodalom, mint ebből a felsorolásból is látszik, nem olcsó multság, de hát ami elmegy a réven, bejön (részben) a vámon. A fiatalok ugyanis gazdag ajándékot kapnak a közeli hozzátartozóktól, a keresztszülőktől, a jóbarátoktól, úgymint mélyhűtőt, színes tévét, mosógépet, hűtőszekrényt, villany- és gáztűzhelyet, szőnyeget és más ilyesfélét, megbeszélés szerint, nehogy kereszttezzék egymást. De a többiek sem fukarkodnak, hozzák a sok konyhafelszerelést, gyapjú- és műanyagtakarót, gyorsfőzőt, kristály-, porcelán- és evőeszköz-készletet, s más hasonlót, ami ilyenkor már szokásos.

Valamikor szerényebb volt minden, sok mindenre nem tellett. A két háború között az ajándék két tányér, egy fejre való kendő, egy kötőre való anyag, egy-egy habverő, mázas edény vagy mákdaráló volt. Ha valaki egy jobbféle ruhaanyaggal vagy egy paplannal jelent meg, nagy feltűnést keltett.

A főétel rendszerint a paprikás volt, galuskával vagy krumplival – Egyházaskéren már reggel 8-kor körömpaprikást szolgáltak fel, a hozzávalót a csókai vágóhídról hozták –, utána, a húszas években, a cimetes rizskása járta, a harmincas években pedig a gurábli, a csörege, a puszedli, a mákos rétes. A torta csak az újabb időkben vált általánossá.

A háború idején, mint minden, a lakodalom is szegényesebb volt. A húshoz csak ügyeskedéssel lehetett hozzájutni, nem is illett kérdezősködni, hogyan került az asztalra. A vendégek alig hoztak valamilyen ajándékot, még zsebkendőt

sem, mert az sem volt a boltokban. „Én egy inget kaptam, az is régi volt, a feleségem még azt sem” – emlékszik lakodalmára a háborús nemzedék egyik tagja.

Régi és új vőfélyek

A lakodalmakat ma is úgy tartják, mint régen, illetve pontosabban: megőrizték a hagyományos rend vázát, amiről azonban már sok minden letöredezett, lekopott. Főszereplője, természetesen a fiatalok mellett, manapság is a vőfély. Ő a szertartásmester, rátermettségétől, a szokások ismeretétől függ a menyegző sikere, a lakodalmas népség hangulata, elégedettsége. Pillanatnyilag az a helyzet, hogy a régi vőfélyek kiöregedtek, meghaltak, az újak pedig még tapasztalatlanok. Egy lagziban 35–40 alkalmi rigmusnak kell elhangzania, a tóbaiban jó, ha 8–10-et mondanak el, azt is olykor a zsebből előszedett céduláról. Pedig a vőfélységet, mint minden mesterséget, meg lehet tanulni – az írott vagy nyomtatott vőfélykönyvek többé-kevésbé elérhetőek –, de persze ez még nem minden, a jelöltnek csak akkor van igazán nyert ügye, ha maga is nótás-mókás kedvű, a versfaragáshoz konyító ember, aki úgy rángatja elő agyának rekeszeiből a kész vagy félkész, az adott alkalmakra éppen ráillő tréfás versezeteket, rímes mondókákat, váratlan klapanciákat, mint a szemfényvesztő a nyulakat a selymes cilinderből.

A vőfély szerepe már a hívogatóval kezdődik, amikor csokros, pántlikás botjával meg egy flaskó borral a kezében felkeresi a meghívottakat, s a lakodalomba invitálja őket, a pillanathoz, a családi helyzethez alkalmazkodó versezettel. Az ő feladata később kikérni a menyasszonyt, ő halad a lakodalmi menet élén is, borospalackjának nyakán ott díszeleg a sárgán fénylő fonottas, a szerelemkalács. Valamikor elől vitték a lakodalmi zászlót, a hegyére szúrt piros almával, de ez 1918-tól kiment a divatból. A templomból kijövet a menet most is tesz egy kört a faluban, a kiskapuba kiálló lagzinézők nem kis gyönyörűségére. Ilyenkor hangos az utca a kurjongatástól, vannak közöttük kétértelműek, olykor nagyon is egyértelműek, sikamlósak, de újabban, mintha csak a szelídőbbek, a finomabbak kerülnének forgalomba.

„Ez a kislány, jaj, de nézi, ő is itt szeretne lenni” – kiáltja az egyik.

„Piros bögre, fehér bögre, a vőlegény jaj, de görbe” – közli a másik.

„Ez az utca kanyarodik, a vőlegény vigadozik” – kurjantja a harmadik.

„Haza érünk vacsorára, apró mézes pogácsára. Ica, ica, te!” – így a negyedik.

„Ez a lábam, ez, ez, ez, jobban járja, mint emez” – csapkodja az egyik combját az ötödik.

A lakodalmas menet széles jókedvvel érkezik meg a tulajdonképpeni lagzi színhelyére. Itt kezdődik a vőfély nagy „jelenése”, a „fellépések” sorozata, amely eltart délutántól hajnalig. Először is köszöntővel jelenti be az érkező vendégeket a násznagynak, irányítja a táncokat, bejelenti lendületes rigmusokban minden fogás előtt az ételhordókat, dicséri azt, ami az asztalra kerül, a vacsora után pedig az ő vezetése mellett járják el a sortáncot vagy a menyasszonytáncot vagy mindkettőt. A mosdatás és a fejbekötés ceremóniája is az ő

hatáskörébe tartozik, már ott, ahol ez még divatban van. S közben örökös mókázásokkal mulattatja a násznépet, így bekonferálja a bekötött kezű szakácsnőt is, akit, mint mondja is, „leforrázott a rizskása”, s most pénzsegélyre szorul, hogy orvoshoz mehessen. Hajnalban kárlátóba vezeti a lányos ház válogatott násznépét a legényes házhoz.

Ember legyen a talpán, aki ezt mind kifogástalanul, közmegelegedésre végigcsinálja.

A lakodalmat egy hétig készítették elő, de legalább egy hét kell ahhoz is, hogy a házban utána mindent helyre lehessen állítani. Ekkor kerül haza a kölcsönkért edény, evőeszköz, a szikvízgyárba a sok szódáspalack, a boltba pedig a sörös- és más üvegek, ládászámra. Az élet lassan a rendes kerékvágásba lendül, a fiataloknál is az egybekelés izgalmi után az együttélés szép első napjai következtek.

Paliska falvédői és lourdesi barlangjai

A falusi közösség a házasságban élést ismeri el az egyetlen helyes életformának. A gyermeknemzésnek, a gyermeknevelésnek s a nemzetségnek, a név fenntartásának általában ez az elfogadott kerete, a kivételek, amelyek ezen kívül esnek, valóban elenyészőek. A hivatalos adatok azonban mégis azt mutatják, hogy az utóbbi tíz évben született 74 gyerek közül 18 házasságon kívül jött a világra. Ennek az a magyarázata, hogy a cigányság egyre nagyobb számban áramlik a faluba, náluk a „törvénytelen” állapot mindennapos. Egyébként nagyrészt a faluközösségen kívül esnek, s csak ilyenkor jelentkeznek, mint „az arányok megromtói”.

A vadházasságokról nincsenek adataink, de ha lennének, a számok akkor is elhanyagolható értékrendeket mutatnának. A falusi közvélemény a fiataloknál elítéli az ilyen ritkán előforduló házastársi kapcsolatokat, azt mondják róluk, hogy cigányhitre tértek, meg hogy a disznóólban esküdtek. Az idősebbeket ugyanilyen esetekben türelmesebben, elnézőbben kezelik, sőt olykor megértéssel fogadják, ha két korosabb özvegy összeköltözik. „Nem lesznek egyedül vénségükre” – mondják ilyenkor.

Jelentéktelen volt azoknak is a száma, akik pártában maradtak, illetve nem nőültek meg. Ha ez mégis megtörtént, akkor örökösen éreztették velük, hogy a soron kívül vannak, a közösség kevésbé értékes tagjai. A vénlányokat gúny tárgyává tették, olykor durván sértegették őket, az öreglegényeket pedig azzal ugratták, hogy gyámoltalanok, félnek a fehérnéptől, nem tudják mi fán terem a szerelem. Mivel családjuk nem volt, rendszerint vagyonuk se, egy életen át a közeli hozzátartozók jóindulatától függtek, eltűrt állapotban éltek, néha még semmirevaló embereknek is tartották őket.

Egy ilyen alakja volt a falunak a több mint húsz évvel ezelőtt meghalt Szántó Pál, a Paliska bácsi, ahogy a gyerekek nevezték. Idősebb korában ott lábatlankodott a konyhában meg az udvaron, de fiatalabb korában, különösen a két háború között, igyekezett hasznosítani magát, egy-két parát keresni, hogy elviselhetőbb legyen a kegyelemkenyér.

Mai szóhasználatnál élve naiv festő volt, az egykori dohánykertész falu lakosságának „polgáriasult” művészi igényeit elégítette ki.

Az első világháború idején az olaszországi fronton megsebesült, Erdélyben trénkocsis, Oroszországban hadifogoly volt, így aztán a megrendelésre készülő tájképein visszatérő téma volt a Piava völgye, az ukrainai téli táj, az erdélyi fenyvesek. Szentképei is ikonszerűek voltak, dicsfényes alakjai bizánciak. A gazdátlan mezei pléhkrisztusok átfestését önkéntesen vállalta, mint ahogy olykor-olykor saját kedvtelésére is festegetett.

A megrendelések nem korlátozódtak csak festményekre. Szomszédasszonyának kérésére két szoba mennyezetét pingálta ki: az egyikre gyümölcsös csendélet került, a másik égszínkék lett, sok-sok aranyozott égitesttel. „Ha lefekszem, szeretném látni a csillagokat” – így hangzott a rendelés indoklása. A műkedvelők részére ő készítette el a Noszty fiú esete Tóth Marival című színmű díszleteit.

A család gyermekeit ellátta játékokkal. A legkisebb leánykának fababát faragott – fejet, kezet, lábat –, a test pedig korpával tömött vászon volt. A fejre fekete haját, kék szemet festett, a kézre nagyköves gyűrűt, a lábba körbe csíkos harisnyát, magas sarkú lakkcipőt. A ruhák elkészítését a gyerekre bízta, ő viszont, mivel éppen jó kedvében volt, kartonból kivágott még egy táncosnőt, amit cérnaszálon falra lehetett akasztani, s ezt is kifestette, íves cigarettapapírból pliszírozott szoknyát csinált neki.

A könnyű kezű Paliska még félköríves szegélyeket rajzolt az alsószoknyára, a dunnahajra, a párnavégre, a stelázsi és a vizespad csíkjára, amit az asszonyok aztán kihímeztek. Ha kellett, megjavította a szitát, kifestette a vásári gipszfigurákat.

Még két sajátos „terméke” is volt, amivel külön kivívta a falusi közönség elismerését. Az egyik falusi „faliképek”, a konyhai falvédők előmintáinak elkészítése volt. Mivel nem volt előnyomó duca, tervei szabadrajzúak voltak, mindegyiket külön „írta” ceruzával – a rajzot is, a szöveget is. Betűi egyenletesek, szép formájúak voltak, úgy is mondhatnánk, hogy népi kaligráfus volt. Verses feliratai a közízlést kielégítették, jóllehet a látottak, a hallottak több-kevesebb sikerű átfogalmazásai voltak, illetve „szánalmas hitványságok”, ahogy azt egy művészettörténész mondta, összegező véleményként.

Az egyiknek semleges, már-már együgyű a szövege: „Tavaszból ébred, virág éled, Bimbózik a gyermeklélek.” Vagy: „Cirmos cica hű állat, Szereti is a tálat.” A másik sejtelmes gondolatokat ébreszt: „Eresz alatt fészkel a fecske, Mi van a kötődbe, menyecske?” A harmadik nyílt üzenetet tolmácsol: „Lila virág a réten, megcsókollak a héten.” Ha a megrendelés lakodalmas jelenetre szólt, akkor a szöveg így hangzott: „Ihaj, csuhaj, lakodalom, ha elszakad a bocskorom, tovább járom a talpamon.” Ha valaki „házi áldást” szeretett volna látni falán, akkor virágos girlandba ez a szöveg került: „Hol hit, ott szeretet, hol szeretet, ott béke, hol béke ott áldás, hol áldás, ott isten, hol isten, ott szükség nincsen.”

A másik „specialitás” a paraszti otthon dísz tárgyának, a lourdesi sziklabarlangnak az elkészítése volt. A hagyomány szerint a múlt század derekán ebben a dél-franciaországi városkában megjelent Mária egy 14 éves leánynak, Berna-

debbé. Itt csodaforrás is fakadt, s ettől kezdve ez lett az egyik leglátogatottabb európai kegyhely. A Pireneusok lábánál meghúzódó búcsúhely, a sziklabarlang meglátogatása csak beteljesülhetetlen vágya lehetett sok tóbai asszonynak, másának elkészítése azonban egészen elérhető volt az öreglegénynél, Paliskánál.

Elkészítése szuszma munka volt. Először is követ kellett hozni a cserneyi kisvasút töltéséről, apróra zúzni, majd egy deszkalapra túróenyvvel – az oltott mész és a házi túró keverékével – jó sűrűre felragasztani, mintegy kiképezve ezzel a barlang falát. Ezután következett a kövek közt kifolyó, időközben megszáradt túróenyv kifestése, a fugázás, a sziklafalból előbuggyanó forrás, a barlang előtt képződő tó ábrázolása. Mária és a térdelő Bernadette alakját régi drótból formálta, erre került a gipszmassza. A végső formát faragással adta meg, erre szolgált a kétpengéjű penecilus bicska kisebbik pengéje. Mária ruháját fehérre festette, kék övvel a derekán, Bernadette szoknyáját pirosra, blúzát kékre, kötőjét pedig fehérre. A figura elhelyezése előtt még kúszó vadrózsát helyezett a sziklára, amelynek szárát drótból készítette, a leveleket, a virág szirmait pedig a cipőkenőcsös dobozból vágta ki, s festette be zöldre, pirosra.

Most már sor kerülhetett a kápolna szerelésére is. Két oldalára üveglap került, üvegezett volt az ajtaja is, azzal, hogy ide került a festett, fehér színű szalag, s rajta a kéketűs felirat: „Jöjj el, lourdesi Mária.”

A művészi hajlammal megvert tóbai agglegény halála után úgy eltűnt a köztudatból, mintha nem is élt volna. Munkái elenyésztek, ő maga pedig egy jeletlen sírban pihen.

Radnai búcsúsok és országos utazók

A szekrényke alakú Mária-ház a tiszta szoba úgynevezett szent sarkában kapott helyet, onnan olykor a Mária-társulat gyűléseire vitték, ha történetesen olyan házban tartották, ahol ilyesmi nem volt, mégpedig a ház ásszonyának kifejezett kívánságára. Egyébként csaknem mindegyik házban volt, illetve ma is van valamilyen Mária-kép. Egykor a legelterjedtebb a Radnai Mária olajnyomata volt, amely az 1767-ben felépült radnai fogadalmi templom főoltárát díszíti. Tóba lakossága valamikor régen sokat radnászkodott, onnan, a búcsúból hozták, a többi szentelménnyel, a radnai ággal, a radnai vízzel, az imakönyvekkel, olvasókkal együtt. A „kegyelmes” kép a Kármelhegyi Máriát ábrázolja: az egyik karján a kis Jézust tartja, a másikkal pedig skapulárét, vállruhát nyújt a hívők felé, mintegy oltalmat adva a pestis, később pedig mindennemű veszedelmek ellen.

1918-ig a kegyhelynek igen nagy vonzásköre volt. Az emberek fogadalomból keresték fel, bár volt egy olyan hiedelem is, hogy a fiatalok nem kelhetnek addig egybe, amíg nem voltak Radnán. A lányokat, ha jobbat nem tudtak mondani, akkor ezekkel a tréfás szavakkal dicsérték: Szereti a meggyet, volt Radnán, jól táncol, szépen fordul. Az új országhatárok meghúzásával csökkent a jelentősége, de nem szűnt meg. A tóbiaiak a két világháború között rendszeresen jártak, egészen a második világháború kitöréséig, amikor teljes lett a mozgáskorlátozás.

A 86 éves Bálint Etel szerint a hosszú évek gyakorlata kialakította az indulás, érkezés és visszatérés időpontját, a pontosan ismétlődő menetrendet. Tóbáról minden évben, szeptember 4-én indult egy mintegy 30 főből álló csoport, s négy napi gyaloglás után, a búcsú előestéjén értek célponthoz. Egy sátoros kocsí vitte utánuk az élelmet: krumplit, tarhonyát, hagymát, zsírt, szalonnát, kenyeret, fonott kalácsot. Ha disznóvágáskor nagy volt a hátsó comb, akkor a böllér meglegegedetten közölte, hogy ezzel már Radnát is meg lehet járni. Ilyen idő tájt azonban már csak kevés helyen volt sonka – ha csak nem őrizték meg erre az alkalomra –, így aztán maradt a hajas krumpli, a paprikás krumpli, a krumplis tarhonya. A nagy lábas és a vasláb mellé még egy zsák csumát is dobtak, hogy ne kelljen gyújtóst kérni ott, ahova éjjelre beengedték őket az udvarra.

A többi „keresztalja” kora hajnalban indult észak felé, Nákófalvánál lépte át a jugoszláv–román határt, Nagykomlós (Comlosul Mare), Lovrin érintésével folytatta útját Arad felé, illetve a Lippával szemben fekvő Radnáig. Szeptember 8-án, a búcsú napján kultikus tisztálkodásban vettek részt, radnai vízben mosdottak, azaz a Maros vízében, amely a szegedi nagytájon, a torontáli, temesi és aradi részekben a Gangesz folyó vagy a lourdesi forrás szerepét töltötte be. Ezután elzarándokoltak a hegyre épült templomba, sokan vallási révületben térden csúszva tették meg az utat a lépcsőkön felfelé, majd megtekintették a solymosi várat is, mert csak így volt teljes az üdvözülés. A csapat másnap hajnalban indult hazafelé, s szeptember 12-én érkezett meg, a falu szélén már várták őket, a hozzátartozók, a citerások.

A zarándokságot évek hosszú során át Varga Roza szervezte, és személyesen is vezette. Ő volt egyébként a faluban a Mária-anya, a fehér lányok vezetője, de mint imádságos asszony általában ő irányította a népi ájtatosságokat is. Persze nem mindig volt ez így. Nagylány korában egy ízben elment temesvári rokonaihoz, akik kipirosították az arcát, kibodorították a haját, és virágos ruhába öltöztették, úgy mentek vele a városba. Olyan nagy élmény volt ez számára, hogy amikor hazatért, napokig azt mesélte, hogy ő milyen csinos volt. Azóta is, ha valaki kicicomázza magát, akkor Tóbán a következő szállóigével jellemzik: „Szép volt, mint Varga Roza Temesváron.”

Varga Roza szervezte a többi búcsújárást, így a szomszédos Töröktopolyára is, ahol az imaházul is szolgáló helyi iskolában 1854–55 között többször is megjelent a Mária a diákok előtt, amit a tanító is megerősített. Már 1855-ben kiadtak egy szegedi ponyvát Legújabb Ájtatos Énekek a mostani kinyilatkoztatott Topolyai Szűz Mária tiszteletére címmel, amelyben a szerző így énekelt: „Topolya fényes csillaga, árváknak vagy édes anyja... Topolyai Szűz Mária, légy mindnyájunk gyámola...” Igyekezetét azonban nem sok siker koronázta, kultusza ugyanis mindvégig helyi jellegű maradt, hivatalos egyházi elismerésben sem részesült. Nos, ide is gyalogszerrel jöttek a tóbiaiak, szándékukat semmi sem zavarhatta meg. Az egyik fehér ruhás Mária-lány, az égen tornyosuló fekete felhők láttán, aggódva közölte, hogy talán nem kellene indulni, mert megáznak. „Aki megáztat, az meg is szárít” – mondta neki Varga Roza, s elindultak.

Tóbáról még 1965-ben is keresztalj indult Töröktopolyára, később csak kocsival, majd autóval mentek, még később, azaz napjainkban, már sem az egyik-

kel, sem a másikkal. Az ismertebb búcsúhelyeket manapság olykor busszal járók, így jutottak el Doroszlóra, Tekijára, a hercegovinai Medugorjéba, amely mostanában Lourdessel vette fel a versenyt, s egyszer Radnára is, 1973 szeptemberében.

Az utóbbi tíz évben elszaporodtak a „világi búcsújárások”, az országjáró vagy külföldi társasutazások. Az úticél legtöbbször a történelmi nevezetesség vagy a természeti ritkaság, a nagyváros, a tengerpart, a fürdőhely. Bálint Margit, a nőszövetség elnöke, az utazások kezdeményezője, egyik jelentésében felsorolta hol is jártak eddig a tóbai nők. Íme, a lajstrom: Belgrád, Kumrovec, Kragujevac, Kozara, Jasenovac, Jajce, a resavai barlang, Sokobanja, Bajina Bašta, Bled, Szarajevó, Zágráb, Postojna, Portorož, Umag, Rovinj, Lovran, Opatija, Dubrovnik, Pola, Brioni, Batina, Bolman, Banja Luka, Palics, Kaniža, Budapest, a kamenicai gyermekfalu.

Ahogy a búcsújárás volt valamikor szinte az egyedüli alkalom a nők részére, hogy kimozduljanak a faluból, ugyanúgy a férfiak számára ezt a lehetőséget a katonaság nyújtotta, illetve rosszabb, esetben a háború. A tóbai újoncok elkerültek Macedóniába és Horvátországba, a leggyakrabban azonban Szerbia belsőjében szolgáltak, Kraljevóban, Kruševacon, Nišben, meg a jugoszláv–bolgár határ mentén, a Negotin, Zaječar, Knjaževac, Pirot vonalon. Egyesek, ha nem is sokan, el tudják még dúdolni a két háború között, részben a felszabadulás után is élő katonanótát, a „Zajcsár táján ragyog a nap” címűt.

Volt egy időszak – a hatvanas–hetvenes években –, amikor ezen a téren is egyre jobban kitárultak a kapuk, megsokszorozódtak az utazási alkalmak, kezdve a gép- és alkatrészvásárlástól a kedvtelésig, a kellemes időtöltésig. Olykor sor került külországi látogatásokra is, ha nem messzebb, hát akkor csak ide a szomszédba, Zombolyára. Sajnos a gazdasági válság és az egyéb korlátok újra a „zárttság”, a kényszerű helyhezköttöttség állapotába taszítják a falut.

Fogy a nép, temetkezik a falu

A régi kisasszony-napi radnai búcsújárások meg a regruták bevonulásának emlegetése szeptember beköszöntését, az ősz érkezését sejteti, az emberhónapokét, amikor már a népi bölcsesség szerint is „nem jó leülni a földre, mert könnyen felfázunk”.

Az évszakforduláshoz igazodott az esti harangszó megváltoztatása: Mihály napjától (szept. 29.) nyolc helyett hét órakor szólaltak meg, persze csak korábban, amikor még nem voltak süketek a tóbai harangok. Ma is olykor hiányoznak, ha másért nem, hát azért, hogy jelezzék: fél óra múlva kezdődik a tévében az esti híradó...

Mihály arkangyal, a mennyei seregek fejedelme mellett alighanem még csak Máté apostol és evangelista napja (szept. 21.) tartozott a jelesebb napok közé szeptemberben. A régiiek egész heteket neveztek el róluk, így volt mátéhét, mihályhét, s október elején ferenchét is, Assisi Szent Ferencről, aki egy szép középkori idill szerint még a madarakkal is tudott beszélni.

Évszázadok során szűrődhetett le az a sokat jelentő tapasztalat, mely szerint

„a búzát legjobb Máté hetében elvetni”. Mihály hetében viszont nem jó, mondja egy másik regula, mert ilyenkor nem kell bolygatni az anyaföldet, a halottak porát. Ez már a hiedelmek sorába tartozott, akkor született, amikor a termés jobban függött az égiek kegyétől, mint napjainkban. Valamikor, nem is olyan régen, az ember, mielőtt belemarkolt volna a vetőzsákba, áhitattal fohászzkodott a jobb termésért, a két háború között is, a vetés megkezdése előtt megemelte kalapját, most nem tesz semmit – talán azért is, mert a traktoristáknál nem divat a kalapviselés –, s a nagyobb termést a műtrágyától várja, meg az öntözéstől, ha olyan lenne.

Mihály főangyalt nemcsak azért övezte tisztelet, mert a régi hiedelem szerint ő akasztja ki az égbe a napot, holdat, csillagokat, kormányozza a felhőket, s mert az ő napján könnyen meg lehetett állapítani azt is, hogy milyen lesz az elkövetkező tél – ha összebújtak a birkák, hosszúnak és hidegnek, ha szétmentek, rövidnek és enyhének ígérkezett –, hanem mindenekelőtt azért, mert ő a halottak vőfélye, a róla elnevezett hordozható ravatalon vitték az embert az utolsó útra. Hatalmára jellemző, hogy ő fogja – az ősi hiedelem szerint – megfújni a kürtöt is a világ végén, mire a holtak feltámadnak. S ő hajtja végre felettük a végítéletet, ami kitetszik abból is, hogy az egyik kezében mérleget, a másikban lángoló kardot tart.

A megállíthatatlanul bekövetkező halál örökösen foglalkoztatta az embereket, újra s újra felvetődött bennük a nagy „miért”, s persze mindig megdöbbenést, őszinte részvétet is keltett, amikor valaki a hozzátartozók vagy az ismerősök közül eltávozott az élők sorából, miután „megrúgta a Szent Mihály lova”, ahogy azt régebben mondták.

A halál azonban Tóbán napjainkban nemcsak az egyéni sors beteljesülése, hanem egyúttal közösségi tragédia is. A falut nemcsak az elvándorlás tizedelte meg, hanem az ennek következményeként fellépő elöregedés, a gyakori haláleset is. Most már évek óta az a helyzet, hogy többen mennek el, mint amennyien jönnek. A születési és a halálozási arányszám ijesztő, katasztrófálisnak is mondható: az elmúlt tíz évben 72-en születtek, 202-en haltak meg. Ha az előbbi oldalakon közölt születési statisztikát összevetjük az itt közölt halálozási statisztikával, akkor láthatjuk, hogy ebben az időszakban évente átlag 7,5-en születtek, 20-an pedig meghaltak. (1979-ben 19-en haltak meg, 1980-ban 19-en, 1981-ben 21-en, 1982-ben 22-en, 1983-ban 17-en, 1984-ben 27-en, 1985-ben 18-an, 1986-ban 23-an, 1987-ben 16-an, 1988-ban 20-an.) A korábbi években az arányszámok többé-kevésbé egyensúlyban voltak: negyven évvel ezelőtt, 1948-ban 24-en születtek és 14-en haltak meg, harmincöt évvel ezelőtt, 1953-ban 24-en, illetve 18-an, harminc évvel ezelőtt, 1958-ban pedig 21-en, illetve 20-an.

A kiveszés, az elmúlás fojtogató réme lebeg a falu felett. A halál itt nemcsak egy emberi élet végére tesz pontot, mondják a tóbiaiak, hanem egy lépést is jelent a közösség megszűnése felé, ennek végét kiszámíthatóvá teszi. Itt minden temetés kétszeres gyász: az egyed és a közösség együttes siratása.

A helyzet valóban kilátástalan, s ilyenkor az ember hajlamos a közösség sorsát azonosítani a saját esendő sorsával. Pedig a kettő nem ugyanaz. A települések „természetes kimúlására” ugyanis nincs példa a közeli környéken, de a tá-

volabbi tájakon sem. Ha elenyésztek, akkor ez az emberek durva beavatkozásának volt a következménye. Ez történt a középkori falvakkal, amelyek a tatárjárás, kunbetörés, törökvész áldozatául estek. A múlt században a földesúri önkény oszlatott fel néhány dohánykertész telepet, úgymint, Morotvát, Imretelket, Lőrincfalvát. Ez az utóbbi, a településekre oly jellemző szívóssággal, Terján néven, népes pusztaként tovább élt egészen napjainkig, amikor végképp felszámolták. Erre a sorsra jutott néhány nagyobb majorság is – Aladár, Simogy –, amelyek a felszabadulás után duzzadtak faluvá. Ugyancsak a legutóbbi korban vált lakatlanná a Tóbával szomszédos Molifalva, de ezt elemi csapás érte: elmosta a talajvíz. A lakosságot széttelepítették, az összedőlő házak helyén nyárfaerdőt telepítettek.

A települések tehát, az emberekkel ellentétben, ritkán „halnak meg”, haldoklásuk is hosszadalmas, s a végzetes kimenetel ekkor sem biztos, mert éppen az emberek jóvoltából, az ő tudatos tevékenységük következtében megvan az a csodálatos képességük, hogy megújuljanak, sőt olykor poraikból is fel tudnak támadni.

Úgy is mondhatnánk, hogy csak az emberek esetében nincs orvosság a halál ellen, a települések, az emberi közösség esetében van, a kérdés csak az, hogy miért marad el a kellő diagnózis, miért késik a terápia?

Felkészülés a halálra

A halálnak Tóbán is ugyanolyan előjelei vannak, mint amelyekről Kálmány Lajos, Bálint Sándor vagy újabban Tóth Ferenc számolt be munkáiban, de sok hasonlóságot mutat azokkal is, amelyeket Jung Károly jegyzett le Bácskában, azaz Gomboson és tett közzé ismert monográfiájában, *Az emberélet fordulói*-ban (Forum, 1978).

Bizonyosra veszik itt is, hogy valakinek bekövetkezik a vége, ha a kutya nagy gödröt kapar és szűkül, ha a bútorok ropognak, ha kuvik tűnik fel a közelben és huhukol, ha holló száll keresztül a házon és károg, ha a pohár magától elreped, ha valaki álmában meszel vagy kihull a foga.

Az emberek általában várják, azaz felkészülnek a halálra, kívánságaikat előre jelzik. Igen sok idős asszony és férfi előkészíti, megvigyázza azt a ruhát, amiben majd el fogják temetni. A pénzt is tartalékolja, hogy a családnak ne legyen nagyobb kiadása. A két háború között a sötét menyasszonyi ruhában, selyem vállkendőben, imakönyveikkel és tányérjaikkal, illetve fekete esküvői ruhában, s pipájukkal helyezték végső nyugalomra az öregeket. A második világháború textíliás idején ez a szokás kiveszett, mert a menyasszonyi ruha selymét átszabták szoknyának, blúznak a felcseperedő nagylány-unoka részére. Amikor még az asztalos készítette a koporsót, ezt is előre megrendelték. Megtörtént, hogy évekig száradt a padláson, a gyerekek pedig kilesték, amikor a szüle időnként felment és belefeküdt, hogy elmerengjen azon, milyen is lesz majd akkor, ha már nem lesz. Ha volt rá idő, akkor minden ügyes-bajos dolgaikat elintézték. Így az egyik földműves pontosan megszabta, mit hová vessenek el, s csak azután hunyta le a szemét. Az egyik asszony kifejezett kívánsága volt, hogy ne

temessék fekete kendőben, mert életében úgy is sokat gyászolt: árva lány volt, s két fiát is elvesztette a háborúban. Egy férfinak az volt az óhaja, hogy kertje lábánál temessék el, aminek nem is volt nagyobb akadály, mivel portája a temetővel volt határos. Egy asszonynak, akinek házassága nem sikerült, az volt a kérése, hogy ne temessék az ura mellé. Nem volt szerencséje, ő halt meg előbb, s a férjét temették mellé.

Halál és halál között nincs különbség, mégse mindegy hogyan következik be. Van hirtelen-váratlan, amikor ereje teljében éri az embert, van csendes, könnyű, lassan a sírba hervasztó. Olykor szabadítónak is nevezik, ha csúfos betegségek, pokoli kínok előzik meg. Nagy ritkán van példa az erőszakos halálra is, ilyenkor a falu hónapokig nem tud magához térni a dermedtségtől. A korai halál kelti a legnagyobb részvétet, a legényt vőlegényként, a nagylányt menyasszonyként teszik sírba. A menyasszonyi csokrot azon a tányéron viszik, amelyből naponta evett a nagylány, ezt a temető bejáratánál összetörik, a csokrot pedig sírjára teszik.

A meghívott halál nem gyakori, jóllehet a falu beletartozik abba az észak-jugoszláviai, illetve dél-magyarországi sávba, ahol az öngyilkosok száma a legmagasabbak közé tartozik a világon. Az elmúlt tíz évben, a helyi anyakönyvvezető adatai szerint, a 202 elhunyt közül 5-en vetettek önként véget életüknek. Mindegyik sorsa egy-egy tragédia, leginkább az alkohol vagy valamilyen más betegség az okozó. Emlékezetes Sípos Gyura esete, akinek egymás után hat gyereke halt meg, a hetediket végre felnevelte, férjhez adta, de ő végül magával végzett. Az öngyilkosokat ma már a családi sírboltokba temetik, egyházi áldással, s nem a temető árkán kívül, mint valamikor.

Amióta orvos van a faluban, s a betegek is gyakrabban eljutnak a kórházba, a halál okának is sokrétűbb, pontosabb, árnyaltabb az elnevezése. Nem a betegségek szaporodtak el, ahogy ezt olykor mondják, hanem az ismeretek bővültek. Tóbának 1963-tól van állandó orvosa, eddig, rövid megszakitásokkal, négy szerb ajkú, magyarul akadozva beszélő és egy szerbül beszélő arabus doktora volt, a mostani, a hatodik, egy magyar doktornő.

A tóbai „halálmadár”

A halál beálltát ma már az orvos állapítja meg, de amikor nem volt doktor a faluban, azaz még az ötvenes években, sőt a hatvanas évek legelején is, ezt a szerepet a „halálmadár” töltötte be. Nyelvünkben a halálmadár fogalma alatt a baglyot, a kuvikot értjük, egy másik jelentése szerint pedig a temetkezési vállalat díszgyenruhás emberét, a gyászhuszárt. A helyi nyelvhasználat azonban a halottkém jelentéssel ruházta fel, vagyis esetünkben a „halálmadár” az a hatóságilag megbízott személy, aki a halált, s lehetőleg annak okát is a helyszínen megállapítja.

Az utolsó tóbai „halálmadár” Bárdos Szabó József borbély volt, akit még Mákos néven is ismertek. Egy 1876-ban hozott rendelet szerint „a halottkémi gyakorlatra laikus egyéneket a körorvos köteles kitaníttatni”. Ez történt valószínűleg itt is, csaknem száz esztendővel később. A tóbai halottkém ugyanis a cser-

nyei körorvos irányítása és felügyelete alatt működött. Ez a gyakorlat 1962-ig tartott, 1962-ben már a csernyei orvost kellett értesíteni a halálesetről, s gondoskodni kiszállításáról, 1963-ban pedig Tóba is állandó orvost kapott. Ettől kezdve Bárdos Szabó József a szörtelenítés mellett már csak a foghúzással foglalkozott. A másik, Zicsi András volt, a felcser, az érvágó borbély. Igaz, hogy már az 1894-ben megjelent Pallas Lexikon is azt írta, hogy az „orvos rendelete nélkül soha sem tanácsos érvágást alkalmazni, s csak orvos végezze”, de hát ez egy más világ. Itt még a XX. század második felében is praxisban volt, a páciens és a felcser legjobb belátása szerint.

Ha bekövetkezett és „megállapított” a halál, akkor a háziak megállították az órát, betakarták a tükröt, gyertyát gyújtottak, majd sor került a halott fürösztésére, borotválására, állának felkötésére, felöltöztetésére, felravatalozására.

A mosdatás után a fürösztővizet járatlan helyre öntik ki, nehogy valaki belélpjen és sárgaságot kapjon. Néhol a borotvakészletet is ugyanilyen megfontolásból elássák. A halottat kívánsága szerint öltöztetik fel, ha erről tudomásuk van a hozzátartozóknak. Harisnyáját felkötik, nehogy állandóan húzgálnia kelljen, mert akkor elmarad a sereg után. Néhány évvel ezelőtt történt, hogy az egyik özvegy nem húzta fel a cipőt halott férjének lábára. Miután álmában kétszer is szemére vetette a mulasztást, mondván, hogy a göröngy törí a talpát, az asszony, hogy megnyugtassa lelkiismeretét, titokban elásta a cipőt a sírba.

Mielőtt felöltöztették volna, még az is szokásban volt, hogy a gyerekeket rábeszérték: fogja meg a halott lábaujját. Úgy gondolták, hogy ettől kezdve a gyerek nem fog félni a halottól, közben idős emberek mondják, hogy azóta is érzik a jeges tapintást. A távozó holmiját egyébként a hozzátartozók egymás között osztják szét, „emlékbe” veszik, de jut belőle a szegényebb sorsúak részére is.

A halottat rendszerint a tiszta szobában ravatalozzák fel. A már idézett múlt századi lexikonunk „halottasház” címszava szerint „egészségügyi okokból fontos az az intézkedés, mely újabban a halottaknak az eltemetés időpontjáig egy külön közhelyiségben (tehát nem lakásban) való elhelyezését célozza”. Tóban is gondoltak már egy halottasház építésére, de erre még nem futotta a helyi járulékból. A második világháború idején, amikor sem anyagot, sem kész szemfedőt nem lehetett venni, fehér csomagolópapírt szereztek be, s ezt egy helybeli asszony szívességéből lyuggalással, cakkozással szebbé varázsolta.

Az éjjeli tiszteletadás, a virrasztás is még szokásban van. Megjelenik a rokonság, a szomszédság, eljön két-három énekesasszony is. A nők bent, a ravatal mellett, énekelnek, imádkoznak, a férfiak kint, a konyhában, beszélgetnek, iszogatnak.

A halott búcsúztatása rendszerint az udvaron történik, amely addigra megtelik a gyászoló közönséggel. Ez mindig ünnepélyes közösségi alkalom volt, most is az, a megjelenés szinte kötelező. Mindenki mellére, karjára feltűzik a gyászszalagot. Azok, akik a szobából kihozzák, a temetőben pedig leengedik a koporsót, fehér zsebkendőt kapnak, s ezt szalaggal karjukra kötik. Amikor leengedik a koporsót, a zsebkendőt megtartják, a szalagot viszont a sírba dobják, s ezzel megszakad az a kötelék, amely a halotthoz fűzte őket.

Kint az udvaron a megszokott rend szerint folyik a szertartás, így elhangzik

a népi verses búcsúztató is. Ezt Kocsis József, a „cernai kántor”, az egykor Vajdaság-szerzte ismert magyarcsernyei Selmeczi József tanító neveltje énekli el, s a halott nevében név szerint búcsúzik el a hozzátartozóktól, az ismerősöktől. A búcsúszövegeket ő írja megrendelésre, főleg kész elemekből – könyvből, feljegyzésekből –, de néha önállóan is, ha a helyzet megkívánja. Újabban megkövetelik, hogy a kezelőorvosokat, ápolókat is név szerint említse meg, „énekelje meg” érdemeiket. Olykor fontos diplomáciai küldetést tölt be azzal, hogy figyelmezteti a megrendelőt, kit hagyott ki a felsorolásból, ami megelőzheti az esetleges sértődéseket. A legnagyobb tapintatra van szükség akkor is, ha a családon belül haragosok vannak, amikor a testvér nem beszél a testvérről. Ilyenkor minden meggyőző erejét elő kell szednie, hogy a temetés összehozza a családot, vagy legalábbis ne legyen újabb viszályok elindítója.

A kántori búcsú után, ugyancsak az előírt rendben, elindul a menet a temető felé. A keresztet a koma viszi, a fejfát a jóbarát, a katonacimbora. Tíz évvel ezelőtt a koporsót még halottszállító saroglyán, azaz a Szent Mihály lován vitték, most biciklikerekű tolokocsin. Korábban, amikor a jószágtartás még virágzott, a lovakat kivezették az utcára a menet után, így is mintegy búcsúztatva a gazdát. Ekkor felsöpörték azt a szobát is, ahol a ravatal állt, s a szemetet a halott után a kocsiútra szórták.

Az utolsó búcsú után, a már leeresztett koporsóra göröngyöt dobálnak, részben, hogy az elhunytnak könnyű legyen a föld, részben pedig, hogy a koppanással figyelmeztessék az élőket: porból lettek, porrá lesznek. A legtöbben megvárják az elhantolás végét. A sírra elhelyezett koszorúk hat hónapig helyükön maradnak, ekkor letisztítják, rendbehozzák a sírt, s a sírkő felállítására gondolnak, sőt meg is rendelik Kikindán.

A temető friss halottja, a hiedelem szerint, átveszi az előbbitől a temetői kapus tisztjét, s mindaddig betölti, amíg nem jön a következő. Ha gyorsan követi valaki, akkor azt mondják: „Na, ez nem sokáig volt kapus.” Ettől kezdve aztán már örök a béke. Hacsak nincs közöttük hazajáró lélek, de ilyenről mostanában nem hallani, állítólag azért, mert a rosszakat nem engedik a másvilágról, a jók pedig nem kíváncsognak haza.

A hazatérőket mosdótál, törölköző várja a bejáratnál, mindenki kezet mos, a gyerekeknek az arcát is lemossák, nehogy sárgaságot kapjanak. Bent terített asztal mellé ülnek, az egyik teríték azonban üres marad, az a halotté, akinek lelki üdvéért most elfogyasztják a paprikást. A halotti tort a szomszédasszonyok készítik elő, ők is főznek.

A halottak napján (nov. 2.) a sírok megtisztítása, virággal díszítése általános szokás és kötelezettség, azzal, hogy gondozásukat évközben sem mulasztják el, húsvétra pedig szinte teljes a gaztalanítás, a sírok felújítása. A működényekben, a bádogdobozokban friss orgonacsokrok illatoznak, némelyik halmon városból hozott árvácskák virítanak.

Otthon, mindenszentek (nov. 1.) estjén vagy a halottak napján gyertyát gyújtanak minden elhunyt családtagnak. A legutóbbinak a ravatalról maradt csonkot égetik. Ahol sok a halott, ott nappali fényesség támad a szobában, imbolygó árnyak mozognak a falon.

Az őszi határnapon túl, a téli napfordulón innen

A halál az emberélet végső stációja, a halottak napja pedig egyrészt emlékét idézi, másrészt a naptári év végére is utal: túl vagyunk már az őszi határnapon, közeledünk a téli napforduló dátumához, amikor majd újra bokrosodnak az ünnepek.

A november sem mentes a jeles napoktól, de ezeknek nincs nagyobb hagyománya vidékünkön. Így Szent Márton napja (nov. 10.) sok helyütt a gazdasági évzárás fontos határnapja volt: ilyenkor hajtották be a juhokat a legelőről, s általában a többi jószág is ekkor került istállóba. Ezen a tájon azonban a nagyobb mértékű pásztorkodó állattartás már régen kiveszett, s velük együtt a Márton-nap hagyománya is, ha a letelepedők egyáltalán hoztak magukkal ilyesmit, lévén a zömük dohánykertész. Ezen a napon kezdték meg az újbort is, de itt nem sok bor forrt a hordókban, mert az emberek szőlészettel csak iparkodásból, önellátó buzgalomból foglalkoztak. Manapság ilyen idő tájt már nincs tennivaló, legföljebb rudakkal verik le a diófák elmaradt termését, de hamarosan ez is kivész, mert sorra kipusztulnak azok a szép példányok, amelyek eddig a falu minden utcáján díszlettek.

Márton napjához valójában csak időjárási regulák fűződnek: ha lucskos, sáros napra virrad, akkor, a népi meteorológia szerint, a karácsony sem lesz fehér. Ebben az esetben, úgy tartják, barna lovon érkezett, de ha fehéren jön, az az esik a hó, akkor hosszú, kemény télre lehet számítani.

A muraközi Mártonhelyen (Martjanci), az ottani falusi templomban egy szép fehérlovas Szent Márton freskó található, s ezenkívül még két más tárgyú is – mindhárom Aquilla János munkája 1392-ből –, amelyek arról tanúskodnak, hogy a pannóniai püspököt nagy tisztelet vette körül a középkorban. Persze nem kell ilyen messzire mennünk, hogy nyomára leljünk, itt nálunk, a régi Torontálban szintén előkerült, sőt újabban is felbukkant. A plovdivi Karol Telbiszov egy 1963-ban közzétett munkájában leírta, hogy a bánáti katolikus bolgárok, a paltyénok mártonnap-i eledele a frissen tömött lúd volt – egy középkori legenda szerint Rómában a libák óljába bújt, hogy kitérjen a püspökké váló kinevezés elől –, a Márton lúdjának zsírját pedig eltették, s évközben a népi orvoslás gyógyírként használták.

Az Erzsébet-nap (nov. 19.), a Katalin-nap (nov. 25.) és az András-nap (nov. 30.) nagyjából – e személynevek gyakorisága miatt – a névnapokról maradt emlékezetes. Ez alól csak a Katalin-nap a kivétel, mivelhogy ez volt a hagyományos időpontja a kifsarsang zárómultságának, a Katalin-bálnak. Ezt utoljára 1959-ben tartották. Fehér Sándor közlése szerint a Szabadkára szakadt tóbiaiaknak még 1987-ben is volt Katalin-báljuk az ottani Sárga Rózsa vendéglőben.

Erre a hónapra esik még a köztársaság napja (nov. 29.). Ekkor a televízió háborús filmeket sugároz, a bolt, a helyi hivatal, a szövetkezet zárva. A tóbiaiak ilyenkor meglátogatják a szabadkai rokonokat, ezt a rendszeres buszjárat, a 63 magánautó könnyűszerrel lehetővé teszi. Ez az egynapos romániai kirándulások időpontja is, meg a több napos külföldi utazásoké. Illetve volt, amíg a lehetőség engedte. Most ugyan több a pénz, de a „jancsibankókkal” már nem lehet utazni...

Az imént szóba került újra az András-nap is, amely a szerelemjóslások, az egykori nagy disznótorok napja volt, s most is részben az, jóllehet a hagyományoktól már erősen megkopasztották. Ez egyúttal azt is jelzi, hogy újra közeledik a gazdag téli ünnepekör, jönnek az adventi és a farsangi napok.

Letelt még egy esztendő, egy naptári év sok előírt és íratlan eseménye, s ennek keretében áttekinthettük az emberélet fordulóinak jelentősebb általános történéseit is. Ez a körforgás 1988-ban nem volt olyan, mint hetven évvel ezelőtt, össze sem lehet hasonlítani azzal sem, amilyen harminc-nyolcvan évvel ezelőtt volt, mint ahogy bizonyára a kétezredik év sem lesz olyan, ahogy el-képzeljük.

Beszámolónknak, szándékunk szerint, éppen erről a körforgásról, a népelet élő, változó, kimúló jelenségeiről kellett volna képet adnia. Mindvégig nagy kérdés maradt persze, hogy egy ilyen „mindenes jelleg” elég alkalmat ad-e a tüzetes vizsgálódásra, jóllehet a részletezéstől sem idegenkedtünk, olykor még az arányokról is megfélekedve, hosszabban elidőzve azoknál a témáknál, amelyek szívünk szerint valók voltak.

Úgy tűnik azonban, hogy a változó életmóddal kivesző helyi szokásokat, részben a hiedelmeket is, még az elmúlás pillanatában lehetett „tetten érni”, illetve a kiveszés dátuma rekonstruálható volt a részvevők emlékezeté nyomán. Az is mintha igazolást nyert volna, hogy e kis közösség huszadik századi életében pont az a felszabadulást követő néhány évtized volt a gyökeres fordulatok, az évhez, naphoz köthető változások időszaka. Ekkor tört diribdarabra a zárkózottság, s vele együtt a hagyományos életrend.

Ha most hirtelen egy mondatban kellene összesűríteni mindazt, ami történt, ami következményként jelen van, akkor talán így fogalmazhatnánk: könnyebb lett sok tekintetben az élet, szabadabb, kötöttségektől mentesebb. Másképpen mondva: egy kétszáz éves telepés falu a jelzett időközben – súlyos terhekkkel felbatyuzva, főleg önjerejére támaszkodva –, a XIX. századból átcammogott a XX. századba.

Tagadhatatlan, hogy más lett az élet és valamivel könnyebb is, de vajon a mai tóbai ember boldogabb lett-e? Milyen a közérzete? Vajon a felbomlott hagyományos életrend helyébe mit kapott? Többet nyert vagy többet veszített? Nehézékétől szabadult meg csak vagy ismertetőjegytől, sajátosságaitól is? És vajon milyen a további távlata: ígéretes, beszűkülő vagy éppen kilátástalan?

Ezekről a kérdésekről ezúttal csak eltűnődhetünk.

Rezime

Nestanak običaja i verovanja u Tobi pod uticajem promena u načinu života

Toba, na severu Banata, naseljena doskora isključivo mađarskim življem, u svom skoro dvestogodišnjem postojanju bila je uglavnom odsečena od sveta. Posle prvog svet-skog rata izolovanost se donekle povećava zbog nemogućnosti komunikacije na svom maternjem jeziku. Uslóvi manjinskog života konzerviraju tradicionalne oblike narod-nog života, koji vuku koren iz XIX veka.

Do burnih promena dolazi tek posle oslobođenja, odnosno u pedesetim-šezdesetim godinama. Agrarna reforma, nagla mehanizacija i hemizacija poljoprivredne proizvodnje, uključivanje u saobraćaj, itd. bitno utiče na način života. Oslobođenje od mukotrpnog rada, više slobodnog vremena, veća ekonomska i socijalna sigurnost itd. – sve to dovodi do velikih promena u običajima i verovanjima, pa i do odumiranja tradicije. Sa mogućnošću zamene zanimanja i mesta stanovanja dolazi i do neviđene migracije iz sela u grad, u našem slučaju uglavnom u Suboticu. (Toba 1950. g. ima 1500 stanovnika, 1960. 1400, 1970. 1200, 1980. 1100. U osamdesetim godinama pada ispod hiljadu, a danas ima 820 stanovnika.) Odlaze uglavnom mladi, što još više pospešuje promene.

Autor prati te promene u jednom dužem vremenskom periodu (1918–1988), s posebnim akcentom na poslednjih trideset–tridesetpet godina, i u svom istraživanju pokušava, gde je to moguće, da nestanak starih običaja i verovanja veže za tačne datume.

Tako je 1979. godine prekinut običaj postavljanja majskeg drveta ispred devojačkih domova i kuća viđenijih ljudi, i to zbog odliva stanovništva, uglavnom mladih, koji su bili nosioci poslova oko postavljanja majskih drveta.

Od 1. januara 1967. g. žene Tobe svoju decu rađaju u zrenjaninskoj bolnici, i od tog dana gube važnost, a i brzo nestaju mnoga verovanja i razni običaji vezani za olakšanje porođaja, a i za prve dane života prinove.

Tačan datum nestanka bakanja nije se moglo utvrditi, ali neke relevantne činjenice su registrovane: od 1963. g. selo ima svog lekara: između dva svetska rata, a i u prvim godinama posle oslobođenja bakanje je bila opšta i raširena pojava: poslednja žena koja je lečila urok bakanjem umrla je 1988. g. Isto tako nestanak raznih verovanja, zabrana u vezi sa pravljenjem domaće hleba nije bilo moguće vremenski tačno utvrditi, ali oni su postali izlišni u šezdesetim godinama, kada je velika većina stanovništva prestala sa pečenjem domaće hleba i prešla na snabdevanje iz privatnih i društvenih prodavnica.

U ovoj studiji daje se još mnoštvo drugih informacija o običajima i verovanjima, o njihovom nestajanju ili modifikovanju, kao i o javljanju novih, pošto je autor u okviru jedne godine detaljno, tako reći iz dana u dan, obuhvatio veliki deo narodnih običaja i verovanja ovog severnobanatskog sela, koji su vezani za kalendarske praznike i značajne datume ljudskog življenja.

Summary

Influence of Changes in Habits of Life on Disappearance of Customs and Beliefs in Toba

Toba, in the north of Banat, settled solely by Hungarian population to the recent past, was in its almost 200 years long existence mostly cut off from the world. After the Great War the isolation was somewhat greater because no possibilities existed for the communication in the mother-tongue. The conditions of the minority life preserve the traditional forms of folk life, having the roots in the 19th century.

Stormy changes occur only after liberation i. e. in the 50s and 60s. The agrarian reform, prompt mechanization and chemization of agricultural production, inclusion into traffic, etc. exert essential influence on the habits of life – liberation from cruel work, more free time, greater economic and social safety, etc. – resulting in great changes in the customs and beliefs as well as in disappearing the traditions. The possibility of changing profession and dwelling-place means also an unseen migration from the village to the town, in our case mostly to Subotica. (Toba has 1500 inhabitants in 1950, 1400 in 1960, 1200 in 1970, 1100 in 1980; in the 80s it drops below 1000 and it has 820

in-habitants today.) Young people leave the village mostly, promoting the changes all the more.

The author follows up these changes over a longer period of time (1918–1988), but his attention is concentrated to the last thirty-thirty-five years, trying to connect – as much as possible – the disappearance of old customs and beliefs with exact dates in his research work.

So in 1979 the custom of erecting may-poles in front of homes with marriageable girls and houses of eminent people was interrupted because of emigration of the mainly young inhabitants who performed the works connected with the erection of the may-poles.

From the 1st of January 1967 the women of Toba bear their children in the hospital in Zrenjanin and many beliefs and various customs connected with easing the birth as well as with the first days of life of the newly born child disappear suddenly from this date.

The exact date of disappearing the incantation could not be established but some relevant facts are registered: from 1963 the village has its own doctor; between the two world-wars, but also in the first years after liberation, incantation was a common and wide-spread phenomenon; the last woman who cured bewitchment by incantation, died in 1988. It was impossible to establish the exact time of disappearing different beliefs and the prohibition in connection with the home-made bread as well, but they became needless in the 60s, when the majority of people stopped to bake bread at home and changed over to the supply from the private and public bakeries.

Numerous other information about the customs and beliefs, their disappearance or modification as well as about the appearance of new ones are given in this study, with full particulars, since the author included in the space of a year, so to say day to day, a considerable part of folk customs and beliefs of this village in North Banat, being connected with the calendar feasts and significant dates of human living.